

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СХИЛЬНОСТІ МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ ДО АБСЕНТЕЇЗМУ
на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр
з напрямку «психологія»

Студента 2 курсу магістратури
Радкевич Маргарити Олегівни

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри соціальної психології
Клименко Ірина Вадимівна

_____ (підпис)

Допущено до захисту
Кафедрою соціальної психології

Робота захищена «__» _____ 20__ р.

Протокол № _____ від _____

з оцінкою _____

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук, професор
Коваленко Алла Борисівна
_____ (підпис)

КИЇВ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ У ПСИХОЛОГО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	9
1.1. Поняття абсентеїзму у політологічних та психологічних дослідженнях	9
1.2. Дослідження факторів абсентеїзму в контексті політологічних та психологічних досліджень	19
1.3. Особливості формування та прояву абсентеїзму молодих виборців в українських реаліях	29
Висновки до 1 розділу.....	44
Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ ДО АБСЕНТЕЇЗМУ	48
2.1. Зміст та порядок проведення емпіричного дослідження схильності виборців до абсентеїзму	48
2.2. Методичний інструментарій дослідження психологічних особливостей схильності молодих виборців до абсентеїзму	49
2.3. Опис вибірки та характеристики досліджуваних груп	56
Висновки до 2 розділу.....	69
Розділ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ ДО АБСЕНТЕЇЗМУ МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ	Error! Bookmark not defined.
3.1. Аналіз соціально-психологічних особливостей, що впливають на рівень політичного абсентеїзму	Error! Bookmark not defined.
3.2. Побудова прогностичної моделі розвитку політичного абсентеїзму	86
3.3. Розробка рекомендацій щодо зниження рівня політичного абсентеїзму ..	Error! Bookmark not defined.
Висновки до 3 розділу.....	Error! Bookmark not defined.
Висновки	Error! Bookmark not defined.
Джерела та література	111
Додатки	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні демократії часто стикаються із проблемою неучасті громадян у політичних процесах, особливо це стосується молодих демократичних держав, таких, як Україна.

Незалученість громадян у політичне життя суспільства є нагальною проблемою всіх демократій, адже від участі громадян та їх волевиявлення залежить політична, економічна і соціальна стабільність в країні. Від ступеню включеності у громадсько-політичне життя залежить і рівень благополуччя самих громадян, що живуть в своїй державі. Обов'язок та право впливати на владу під час виборчого процесу дає громадянам можливість законно і не порушуючи громадського порядку показати свою позицію з приводу політичних процесів, в яких бере участь їх держава, та політичних лідерів, що ведуть свою політичну діяльність.

І навпаки, якщо суспільство має високі показники абсентеїзму, то це може стати загрозою як для його порядку, так і для існуючого політичного устрою. Крім того, це може бути індикатором суспільно-політичних трансформацій та ненадійності держави на міжнародному рівні.

Тож, зараз, коли Україна перебуває у процесі демократичного транзиту, ускладненого військовою кампанією на сході та анексією на півдні, не дивно, що для нас явище абсентеїзму є актуальним, як для вивчення, так і для вирішення.

Статистика показує, що за часи незалежного існування нашої держави явка на президентські вибори з кожним разом меншає: починаючи з перших виборів Президента України, що проводились 1991 року і на які прийшли понад 84% українців, явка електорату поступово зменшується. Так на виборах Президента 1994 року вона була вже понад 70%; 1999 року на вибори також прийшло понад 70% виборців; явку електорату у 2004 році можна

пов'язати із політичною мобілізацією населення, тому вона була майже 75% у першому і 78% на останньому турі виборів; але вже 2010 року на виборчі дільниці прийшли лише 67% та 69% населення у першому та другому турі президентських виборів відповідно; найменшою явкою характеризувались президентські вибори 2014 року, на які прийшло всього 59,5% виборців; але політична кампанія 2019 року сприяла підвищенню явки електорату й на вибори Президента прийшли майже 63% громадян [78].

Водночас, дослідження вказують, що абсентеїзм на місцевому рівні є в рази більшим, порівняно з президентськими виборами. Так, в Україні можна чітко прослідкувати зменшення участі громадян у місцевих виборах за період набуття нашою державою незалежності. Так, у 1994 році на місцеві вибори прийшли 75,6% виборців, у 1998 – 70%, явка у 2002 році складала 69,3% громадян, у 2006 – 67,6% всього електорату по Україні, до місцевих виборів у 2010 році абсентеїзм прогресував майже на 20% і явка становила 48,7% виборців, у 2015 році на вибори прийшли 46,6% виборців, а у 2020 році місцеву владу обирало лише 36,9% громадян [43].

Крім того, ми можемо спостерігати чіткі негативні тенденції зменшення участі громадян і в парламентських виборах, де абсентеїзм також перевищує на близько 10% такі показники у порівнянні з президентськими виборами [56, 5].

З огляду на зазначене, викликає велике занепокоєння виразна тенденція до збільшення поширення абсентеїзму на теренах нашої держави, особливо серед молодих представників електорату, які є основою для побудови сильної держави.

Згідно з результатами досліджень багатьох науковців, схильність до абсентеїзму простежуються не лише в Україні, а й поза її межами. Крім того, абсентеїзм як поведінкова форма уникнення спостерігається у багатьох інших сферах життя, тому є цікавим для науковців різних напрямків (політологія,

психологія, соціологія, економіка та інші), зокрема багато сучасних досліджень проводяться у сфері менеджменту та управління людськими ресурсами.

Сьогодні явище політичного абсентеїзму активно досліджується науковцями всього світу. Так, значний внесок у його вивчення внесли такі зарубіжні дослідники як Ч. Мерріам та Г. Госсел, Г. Лассуел, С. Верба, П. Лазарсфельд, Г. Алмонд, Б. Берельсон, Р. Даль, А. Лейпхарт, Б. Ліпман, С. Ліпсет, Е. Даунс, М. Фіорина, М. Ослон, А. Коен, Р. Мертон, Р. Вольфінгер, С. Розенстоун, Ч. Кемпбелл, Д. Делла Порта, Д. Халфман та інші.

Вчені пострадянського простору також ведуть активні дослідження, зокрема великий вклад у вивчення політичного абсентеїзму зробили С.І. Сотнікова, З. Джандубаєва, Н.М. Мітіна, О.В. Анісімова, Е. Вятр, Л. Гозман, Е. Шестопал, К. Мудзибаєв, О.Г. Щеніна, В.Б. Арсентьєва, С.Д. Баранова, Г.Н. Бутиріна, Ю. Бушенєва, Ю. Гудіна, А. Галкін, та українські науковці Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко, М.А. Бучин, В. Бунь, В.І. Крижанівська, Т.В. Жванія, М.А. Фоломєєв, Д.Ю. Гаврилюк, О.В. Лазоренко, О.О. Лазоренко, М. Ставнійчук, В. Кравченко, В. Суценко, Ф. Рудич, С. Таран, О. Царенко, Я. Попович та інші.

Завдяки проведеним дослідженням вже було виявлено багато факторів політичного абсентеїзму, серед них можна зазвати нестабільну ситуацію та ідейну невизначеність країни, відсутність налагоджених зв'язків з громадськістю та системи соціального ліфту, зневіру у владі та дистанціювання від неї, а також вікові характеристики електорату, низьку освіченість громадян, несформоване відчуття залученості, неактивістську політична культура, відчуття суб'єктивного неблагополуччя, особистісні, світоглядні та мотиваційні особливості та інше.

Вивчення, профілактика та попередження політичного абсентеїзму зараз обговорюється на міжнародному рівні та є гострою соціально-

політичною проблемою. Зокрема, проводяться дослідження за підтримки ООН та інших міжнародних організацій, результати яких свідчать про низьку обізнаність, зацікавленість та активність української молоді у політичній сфері [17]. Також розроблена та впроваджується концепція розвитку громадянської освіти в Україні, метою якої є зацікавити українську молодь політичним життям [28]. Проте для ефективного подолання проблеми абсентеїзму важливо не тільки проводити просвітницьку діяльність серед майбутньої молоді чи вирішувати проблему політичними реформами, а й вивчати психологічні особливості особистості, яка схильна до такої політичної поведінки, та глибинні мотиви її електоральної поведінки, що в подальшому допоможе удосконалити програму протидії руйнівному для країни явищу та вирішити нагальні проблеми неучасті серед сучасної української молоді.

Методологічну та теоретичну основу дослідження складають експресивна модель абсентеїзму (Верби С., Делла Порта Д., Халфман Д., Алмонда Г., Кемпбелла Ч., Вольфінгера Р., Розенстоуна С., Лазоренко О.В., Лазоренко О.О., Рокар М.); поведінковий підхід політичного абсентеїзму (Бучин М.А., Бунь В., Гаврилюк Д.Ю., Жванія Т.В.); вчення про політичну культуру (Алмонд Г.А., Верба С., Остапенко М.А.) та демократичний транзит (Бельська Т.В., Бродовская Е.В., Королев П.А., Щербина В.); дослідження історичної травматизації українців (Климчук В., Гриневич Л., Рева І.).

Специфікою дослідження була необхідність для досліджуваних відповідати на психологічні та гострі соціальні питання в он-лайн форматі, тому в дослідженні взяли участь відносно активні громадяни.

Об'єкт дослідження: схильність до абсентеїзму.

Предмет дослідження: психологічні особливості схильності молодих виборців до абсентеїзму.

Мета дослідження: дослідити психологічні особливості схильності молодих виборців до абсентеїзму та розробити рекомендації для створення комплексної профілактично-корекційної програми для української молоді.

Завдання дослідження:

1. здійснити теоретичний аналіз проблеми та узагальнити вже виявлені чинники політичного абсентеїзму; проаналізувати соціально-політичні умови формування політичної культури молодих виборців в Україні;
2. розробити загальну методологічну схему дослідження психологічних особливостей схильності молодих виборців до абсентеїзму та дібрати відповідний досліджуваному предмету психологічний інструментарій;
3. дослідити особливості впливу довіри до влади та особистісної відповідальності громадянина на схильність до абсентеїзму.
4. розробити рекомендації щодо створення профілактично-корекційної програми, спрямованої на подолання політичного абсентеїзму з урахуванням психологічних особливостей молоді.

Методи дослідження:

- методи теоретичного аналізу: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, абстрагування, моделювання;
- методи емпіричного дослідження: тести (Шкала базисних переконань Янов-Бульман WAS, Тест «Експрес-діагностика відповідальності» та Тест «На скільки відповідальна Ви особистість?») та авторська анкета спрямована на виявлення соціально-демографічних особливостей респондентів та особливостей їх політичних уявлень та поведінки;
- методи математичної статистики: факторний та кореляційний аналіз.

Головна гіпотеза дослідження полягає в припущенні впливу особистісних психологічних характеристик, зокрема відповідальності та

довірчого ставлення до влади, на електоральну поведінку молоді та її схильність до абсентеїзму.

Наукова новизна: узагальнення наукових доробок з проблеми політичного абсентеїзму, його проявів та чинників, а також розробка власної моделі формування абсентеїзму у молоді, в основі якої лежать основні психологічні фактори впливу в юнацькому віці.

Практичне значення: результати роботи можуть бути використані в теоретичній діяльності (для проведення подальших досліджень з урахуванням культурного контексту та психологічних особливостей юнацької вибірки електорату; для розробки власних теоретичних моделей для досліджень інших вікових груп у політичному контексті для діагностування рівня особистої відповідальності і довіри до влади в суспільстві у прив'язці до електорального абсентеїзму, для прогнозування політичного абсентеїзму молоді); та практичній діяльності (для розробки програми комплексних заходів для зниження абсентеїзму в суспільстві та її впровадження, при удосконаленні освітніх та просвітницьких державних програм за допомогою врахування психологічних особливостей виборців).

Структура роботи. Робота складається з вступу, 3 розділів, висновків і додатків. Загальний обсяг роботи складає 122 сторінки, Список використаної літератури містить 94 джерела.

Розділ 1. АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ У ПСИХОЛОГО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.

1.1. Поняття абсентеїзму у політологічних та психологічних дослідженнях

Явище абсентеїзму для науки відоме досить давно і зараз активно досліджується у різних наукових сферах, зокрема в соціології, політиці, психології, економіці, медицині та інше.

За даними відкритої онлайн-бібліотеки thelib.info слово «абсентеїзм» має латинське походження та перекладається як «відсутній». Кандидат політичних наук С. Топалова також дотримується цього трактування та вказує, що в політології даний термін зазвичай стосується виборців і його можна визначити як байдужість до реалізації своїх політичних прав та подальше ухилення чи відмова від виконання громадянських обов'язків, що проявляється насамперед у неучасті у виборах [1, 68]. Проте політолог не обходить увагою і явище абсентеїзму серед політиків, які з різних причин є відсутніми на парламентських чи урядових засіданнях та проявляють байдужість до інших формальних процедур [68].

Інший український політолог, М.А. Бучин, у своїй статті розглядає явище абсентеїзму з кількох точок зору, серед яких абсентеїзм розглядається як політична участь громадян у політичному процесі, зокрема у виборах; як політична поведінка, що характеризується вираженням протесту або пасивної політичної позиції виборця; як наслідок реалізації права добровільної участі у виборах; як показник рівня стабільності держави та її політичної сили; як показник політико-правової освіченості громадян та рівня політичної свідомості, що проявляється у їх поведінці; як міра організації та функціонування держави відповідно до її інтересів; та як інструментальний вплив суспільства на державне регулювання та досягнення певних

політичних цілей [14]. Так, можна зробити висновок, що абсентеїзм розглядається в якості електоральної поведінки, що є виміром і наслідком актуальних політичних та державотворчих процесів з позиції громадян.

Тому для кращого розуміння досліджуваного явища варто розглянути основні підходи до політичної поведінки загалом.

Електоральну поведінку зазвичай трактують як одну з політичних форм політичної поведінки, яка пов'язана з делегуванням своїх повноважень по управлінню державою представникам [23].

У ході досліджень електоральної поведінки, що почались в минулому столітті, почали формуватися класичні моделі політичної поведінки електорату. Зараз існують три класичних підходи та кілька теорій, метою створення яких було подолання недоліків попередніх [13].

Серед класичних теорій представлені соціологічна, соціально-психологічна та раціонально-інструментальна моделі. Кожна із згаданих моделей робить акцент на одному основному для себе факторі та приділяє мало уваги дослідженню інших. Так, соціологічна модель електоральної поведінки сконцентрувалась на висвітленні групової ідентифікації та приналежності виборця у системі соціально-інформаційної ієрархії, соціально-психологічна висвітлює соціально-економічні та психологічні умови ідентифікації виборців з певною політичною силою як критерій для їх класифікації, а раціонально-інструментальна модель найбільше уваги приділяє спорідненості цілей виборця і кандидата та прагнення максимальної вигоди [13, 23, 22, 19].

Представники соціологічної теорії Д. Рісман, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Роуз вказують, що причиною неучасті у виборах може бути неможливість взяти на себе відповідальність за долю держави в силу недостатньої поінформованості та кваліфікації. Крім того, Д. Рісман розглядає політичний абсентеїзм як байдужість через низький пріоритет

виборів у порівнянні з іншими видами діяльності. Так, наприклад, багато виборців будуть посилатись на свою зайнятість як причину неявки. Актуалізується дана теза при нестабільній економічній ситуації, кризах та інших видах потрясінь [16].

Серед різних типів поведінки, що вивчала соціально-психологічна теорія, Р. Мертон трактує абсентеїзм як поведінку, спрямовану на уникнення чи відхилення, та виокремлює наступні її види: нонконформізм (проявляється у свідомому та принциповому бойкотуванні голосування) та абберантне відхилення (демонструється негативне ставлення до виборів, при цьому електорат не хоче конфліктувати з державою і водночас спостерігається небажання бути долученим до виборів) [14, 16].

Прихильник раціонально-інструментального підходу А. Даунс вказує на те, що причиною абсентеїзму може бути перевищення затрат на вибір перед можливою вигодою виборця. За такою моделлю, виборці можуть голосувати лише у випадку, коли вони бояться негативних соціальних чи правових наслідків ігнорування виборчого процесу [16].

Проте у кожній з даних моделей є свої недоліки та обмеження, в ході подолання яких підходи інтегрувались. Так, у процесі їх удосконалення у дослідженнях почали вивчатися багато факторів та їх комбінації, почали враховуватись інституційний дизайн, особливості системи стримувань та противаг у державі, національні традиції, що мають вплив на основні чинники електоральної поведінки. Крім того почались дослідження причин неактивності виборців та вивчення механізмів електорального вибору [12].

На сучасному етапі розвитку популярним підходом до вивчення поведінки виборців є когнітивний підхід, що інтегрував в собі як зовнішні фактори такі, як політичні, соціальні та економічні, так і внутрішні чинники такі, як знання, уявлення, установки, стереотипи, конструкти, цінності, світогляд та інше. Дана теорія дивиться на виборця як людину, що

знаходиться у особливій ситуації існування та має унікальний набір психологічних характеристик, при цьому такий ракурс дає змогу вивчити те, як людина сприймає і розуміє інформацію, що надходить до неї з інфопростору, який оточує суб'єкта [13, 5, 75].

Український науковець Т.В. Жванія, оглядаючи у своїй статті теоретичні підходи до електоральної поведінки на пострадянському просторі вказує, що більшість із представлених моделей орієнтовані на короткострокову перспективу та досліджують виборця як об'єкта агітаційного впливу [23].

Одним із підходів до розуміння абсентеїзму російський науковець З. Джандубаєва вирізняє його трактування як фактору, що несе загрозу державному розвитку та нормальному функціонуванню країни, та відносить до нього представників мічиганської соціологічної школи (К. Кона і Р. Мертона). Інший же – розглядає абсентеїзм як ознаку стабільності держави та пояснює, що абсентеїзм проявляється в державах, де громадяни задоволені своїм життям і замість участі у політичному житті віддають перевагу іншим сферам діяльності [14, 18]. Крім того, представники останнього підходу (Д. Рісман, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Роуз) вважають, що відповідальні рішення з управління державою мають приймати компетентні громадяни, які є обізнаними в політиці та актуальній ситуації [16].

Кардинально протилежну точку зору займає французький політик М. Рокар, що вважає причиною абсентеїзму розчарування у політиці, що не виправдовує очікувань виборців. Він вказує на те, що після зменшення впливу релігії, її сакральне значення у свідомості людей зайняла політика, проте через такі раптово завищені очікування громадян до неї не виправдались, тому відбулось знецінення значимості політичної боротьби, яка в свою чергу перетворилась у свідомості громадян у «марнославне й

амбіційне змагання групових і егоїстичних інтересів». І одним із наслідком такого ставлення потенційних виборців до політики став абсентеїзм [16].

Схожої думки дотримується і російський вчений А.І. Ковлер, що говорить про абсентеїзм як наслідок незадоволення професійною політикою. Як вказує Гаврилюк Д.Ю, саме таку тенденцію можна простежити у державах з патерналістичною політичною культурою [16, 26].

Явище абсентеїзму досить активно досліджується і в інших сферах, таких як робочі відносини. Так, спеціаліст у сфері HR С. Висоцька розглядає абсентеїзм як відсутність на роботі, уникнення виконання посадових обов'язків, що проявляються систематично [15].

Канадський вчений та професор менеджменту Гарі Джонс (Gary Johns) дещо зміщує ракурс звичного розуміння абсентеїзму та визначає його як незвітність про заплановані роботи [85]. Таке розуміння є більш глибоким для розгляду проблеми, що вивчається у менеджерами та психологами сфері HR, адже вказує на результат невиконаної роботи працівником. Тому воно залишається актуальним навіть при реформатуванні роботи у зв'язку з карантинними обмеженнями наприклад, для фрі-ланс працівників та працівників з гнучким графіком, що працюють поза межами офісу та мають окреме робоче місце та години роботи.

Саме такі причини вказує російська дослідниця трудового абсентеїзму Сотнікова С.І., що вважає його явищем не просто фізичної присутності працівника на роботі, а об'єднання фізичної чи віртуальної присутності працівника і виконання його функціональних обов'язків?

Оглядаючи теоретичні підходи до розуміння абсентеїзму, вона виділяє три групи моделей. Перша з них розглядає абсентеїзм як будь-який вид відсутності фахівця, не враховуючи систематичність, частоту, правове обґрунтування та її тривалість. Друга модель передбачає розуміння абсентеїзму як ухилення від службових обов'язків та невиконання своєї

роботи, а третя – трактує його як неякісну характеристику виконання роботи, при цьому підкреслюється використання цілого спектру виправдань для пояснення невиконання та неможливості гарних результатів на роботі. Також дослідниця наводить різні види абсентеїзму та формули для його виміру, що передбачають як відсутність працівника, так і якості виконання його робочих обов'язків [65].

Остання розглянута конотаційна модель має великий пояснювальний потенціал, проте у зарубіжних виданнях можна знайти споріднене поняття, яке має схожу пояснювальну силу, але більш конкретизоване. Цей термін дослівно перекладається як «присутність» з англійських джерел, а в науковому обігу пострадянського простору його часто вживають як «презентеїзм».

Дослідник з Канади, Г. Джонс, визначає його як відвідування працівниками роботи, не зважаючи на незадовільний стан здоров'я. При цьому він вказує на втрату продуктивності, яка в цілому вважається більшою, ніж через абсентеїзм. Науковець розповідає про дослідження мотивів презентеїзму, серед яких дослідження виявили наступні мотивуючі чинники: високі вимоги до праці, відсутність запасного плану, жорстка політика управління відсутністю, трудова та фінансова незахищеність, відчуття важливості роботи, вимоги до командної роботи, культура на робочому місці, які підносять відвідуваність, та особисті переконання, що відсутність є незаконною та протиправною поведінкою. Крім того, він звертається до досліджень трудової медицини та наводить перелік захворювань, що пов'язані зі зниженням продуктивності праці при презентеїзмі. Серед них найбільш часті кореляти включають алергію, артрит, депресію, мігрень, а також проблеми з опорно-руховим апаратом та дихальною системою [85].

Розглядаючи наслідки абсентеїзму в своїй статті Г. Джонс наголошує, що дане явище невігідне роботодавцям, проте є достатньо позитивним для

розвитку науки [85], тому зараз ведеться безліч досліджень у різних сферах спеціалістами з людських ресурсів (HR), які спрямовані на пошук чинників, що провокують та протистоять абсентеїзму в робочому колективі.

З його твердженням погоджується і російська дослідниця Н.М. Мітіна, яка досліджувала можливості протидії абсентеїзму серед працівників у сфері ІТ-технологій. Вона вказує на значні економічні втрати у цьому досить перспективному та стрімко набираючому оберти напрямку. Саме тому вона схиляється до трактування абсентеїзму як одного з видів деструктивної поведінки фахівців [41].

Тим часом, англійський менеджер Клер Армстронг (Claire Armstrong), яка досліджувала презентеїзм, розглядає у якості причин цього явища як фізичні недуги, так і ментальні, зокрема стресові та збентежені стани. Крім того, дослідник говорить, що хоча презентизм лише нещодавно було визнано, за підрахунками, презентизм коштує організаціям приблизно в 1,8 рази дорожче, ніж абсентеїзм [81].

Таким чином, хоч і обидва явища спричиняють негативну дію з точки зору як економіки підприємства, так і з боку стану працівника та його ставлення до роботи, проте можна співвіднести поняття презентеїзму та абсентеїзму як протилежні поняття, що лежать на різних полюсах біполярного вектору (як закон мотивації Йеркса-Додсона). Тому визнання моделі абсентеїзму, що спирається на характеристики якості роботи, виділені Сотніковою С.І., ми вважаємо недоцільним, адже її легко сплутати з ознаками презентеїзму.

Нещодавно, німецькі вчені, що вивчають менеджмент, Д. Лохауса (D. Lohausa) та В. Габерманн (W. Habermann) зробили огляд напрямків досліджень презентеїзму станом на 2019 рік. У своїй статті вони зазначили, що презентеїзм лише нещодавно привернув увагу як головний фактор, що впливає на ефективність організації і на сьогоднішній день у дослідженні

презентеїзму не застосовувались ні єдине визначення, ні послідовні методи вимірювання. Крім того, в статті говориться про те, що емпіричні дослідження виявили корелятивні прояви презентизму, проте чітке розмежування між причинами та наслідками ще не зроблено. Також автори зазначають, що хоча було кілька спроб розвитку теорії, всеосяжна модель, яка може пояснити, чому люди обирають презентеїзм чи абсентеїзм, ще не створена [83]. Тож, так як проблема співвідношення презентеїзму та абсентеїзму ще остаточно не вирішена, у своїй роботі ми будемо притримуватися висунутого вище співвідношення понять для задання теоретичної площини у нашому подальшому дослідженні.

Явище презентеїзму досліджується не тільки у сфері приватного підприємництва, а й серед державних працівників. Зокрема ці дослідження спрямовані здебільшого на виявлення чинників презентеїзму та розробку методів протистояння цьому негативному явищу. Так, закордонні фахівці вже знайшли сильний зв'язок між недосипанням та презентеїзмом, також ведеться дослідження зв'язку з рівнем фізичної активності працівників [88, 87].

Цікаві результати зарубіжних досліджень чинників презентеїзму та абсентеїзму активно обговорюються в монографії українських психологів про психічне здоров'я працівників державних установ [57].

Огляд літератури з питань презентеїзму та абсентеїзму зробили і російські науковці, які теж пов'язали дані явища з проблемами здоров'я фахівців та ефективності їх праці, а також розглянули успішний досвід впровадження «здорового управління» у зарубіжних менеджерів [37]. Проте в цілому для науковців пострадянського простору дослідження у цьому напрямку є ще досить не системними.

Крім достатньо розвинених досліджень у сфері менедженту, організаційних відносин та людських ресурсів, абсентеїзм досліджувався і в освітній сфері. Так, Г. Д. Коппенгавер (G. D. Korpenhaver) виявив негативний

вплив на розвиток компетентностей студентів, що навчаються у невеликих відділах. Він говорить, що відсутні студенти позбавляють себе можливості вчитися у інших, і одночасно позбавляють інших членів навчального колективу студента можливості вчитися у відсутнього. Так, його дослідження показує, що, хоча абсентеїзм і є причиною проблем з навчанням та запам'ятовуванням у самого студента, що зменшує показник його індивідуальної успішності навчання, проте одночасно абсентеїзм інших членів команди, що залучені до спільної діяльності мають суттєвий негативний вплив як на індивідуальні іспити, так і на домашні завдання [84].

Таким чином, поширюючи результати даного дослідження на великі соціальні групи, можна зробити припущення, що абсентеїзм негативно впливає не тільки на суб'єкта відповідної діяльності, але і на його соціальне оточення: групу, громаду тощо. Якщо прирівнювати цей висновок до політичної сфери – абсентеїзм впливає і на обізнаність в політиці та політичну культуру загалом.

Це припущення підтверджують і роботи політологів. Так, український політолог Я. Попович говорить, що українське суспільство має фрагментальну політичну культуру, яка характерна для країн демократичного транзиту, і при цьому проявляє тенденцію до зниження політичної активності. У цьому вона вбачає кризовий прояв легітимності, норм, цінностей та політичної системи загалом, а також девіацію політичної культури в Україні [94].

В Україні тему політичного презентеїзму одним з перших підняв журналіст Олександр Гуменюк, проте дане явище, як і явище абсентеїзму, спостерігалось протягом усього часу існування незалежної України [18].

Серед соціологічних теорій сучасних учених, можна видалити концепцію політичного консьюмеризму, що розглядає абсентеїзм як демонстративну поведінку політичних споживачів [71], так політична

неучасть може розглядатися як вияв високої політичної культури та свідомої незгоди із діючою владою.

Отже, термін абсентеїзм, що має латинське походження та дослівно перекладається як «відсутній», є явищем вияву байдужості людини до конкретної сфери життя суспільства та її уникнення, шляхом фізичної відсутності або невиконання та відсутності результативності в конкретній області своєї діяльності. Дане визначення має специфічні уточнення для кожної із сфер життєдіяльності людини. Так, із розглянутих нами напрямків досліджень ми можемо сказати, що коли це стосується роботи працівника, науковці здебільшого розуміють абсентеїзм як фізичну відсутність на роботі, але думки відрізняються в тому, що віднедавна почала мінятися парадигма робочого простору. Зараз працівники проявляють все більшу мобільність, встановлюються гнучкі графіки роботи та не завжди важливим стає місце її виконання (фріланс). Тому поступово змінюються усталені теоретичні знання і виникають нові дискурсивні питання. Поняття абсентеїзму сьогодні також трансформується і науковці уже додають до стандартного значення додаткові характеристики: фізична і віртуальна відсутність; уникнення виконання посадових обов'язків та невиконання дорученої роботи; незвітність про виконану чи невиконану роботу працівника; а також неякісне виконання роботи, що супроводжується серією виправдань від працівника. Проте твердження про неефективність праці у зв'язку з низкою негативних станів професіоналів зарубіжні дослідники виокремили у окреме поняття – «презентеїзм» і зараз активно його досліджують. Його дослідники трактують як присутність працівника на своєму робочому місці та виконання ним своєї роботи при незадовільному фізичному чи ментальному стані професіонала.

Хоча розробка питання про співвіднесення понять презентеїзму та абсентеїзму ще тільки ведеться науковим співтовариством, проте для себе ми визначимо, що дані поняття є протилежними один одному та лежать на

різних сторонах біполярної шкали, що характеризує стратегію поведінки, яка базується на ставленні до робочого процесу та фізичному і психологічному стані працівника, а також впливає на продуктивність його праці та дохід організації, де він працює.

Як і поняття абсентеїзму, презентеїзм також характерний і для політичної сфери. Тому вже ведуться активні дослідження з розгляду обох явищ. В основному вони мають на меті знайти причини виникнення абсентеїзму та презентеїзму та фактори впливу на них, щоб створити програми для ефективного вирішення даних проблем.

У політичній сфері абсентеїзм може розглядатися з точки зору роботи політиків на своїх посадах, а точніше – відсутності політика у державній установі та виконання обов'язків, що перекликається з визначенням дослідників людських ресурсів. Проте основні дослідження політичного абсентеїзму трактують його як специфічну електоральну поведінку громадян, що тісно пов'язана з проблемою їх ставлення до владних інститутів та байдужості до реалізації своїх політичних прав чи свідомої відмови від політичної участі з подальшим ухиленням чи відмовою від виконання громадянських обов'язків.

1.2. Дослідження факторів абсентеїзму в контексті політологічних та психологічних досліджень

Абсентеїзм притаманний багатьом сферам суспільного життя, на думку вчених, він є симптомом та причиною негативних явищ, що й зумовлює активні дослідження серед науковців різних напрямків.

Основний масив наукових доробок спрямований на дослідження причин виникнення абсентеїзму. Розуміючи дане явище по-різному, дослідження мають різноманітні напрямки, крім того позитивним моментом є

і комплексність наукових розвідок. Вже зараз відомі деякі фактори, якими науковці пояснюють виникнення абсентеїзму, водночас дослідники проводять теоретичні дослідження, що спрямовані на узагальнення емпіричних знань та створення класифікацій для полегшення подальших досліджень.

Наголошуючи на тому, що в теорії управління не існує домінуючого підходу до абсентеїзму, професор менеджменту людських ресурсів Гарі Джонс (Gary Johns), частково пояснює це тим, що поверхнево подібна поведінка приховує найрізноманітніші причини. Серед представлених моделей, що відображають це передбачуване причинно-наслідкове різноманіття, Г Джонс виділяє такі, що включають демографічні показники, стан здоров'я, девіантні тенденції, економічні мотиви, конкуруючі вимоги, соціальний вплив та відмову від небажаної діяльності як причини або корелятивні фактори абсентеїзму [85].

Водночас, серед ранніх досліджень можна виокремити теорії раціонального підходу до виборчої поведінки, які вважають низький рівень освіченості основним фактором абсентеїзму. Прихильники експресивних моделей підтримують цю думку та додають до переліку факторів абсентеїзму ідентифікацію та солідарність виборця з певною соціальною групою [14, 49, 19]. Досліджуючи сучасні соціологічні теорії також можна виявити серед переліку споріднені зі згаданими фактори: групова приналежність, демонстрація певного образу життя та стилю поведінки, гедонізм у теорії політичного конс'юмеризму.

Крім цих чинників, італійський політолог та соціолог Д. Делла Порта звертає увагу на вплив ідентичності, солідарності та колективних дій, коли говорить про політичну поведінку громадян. В той час як Д. Халфман акцентує увагу на актуальній політичній ситуації та на рівні залученості громадян у політичні процеси [29, 71].

Розглядаючи результати досліджень чинників абсентеїзму вчених раціональної школи, український науковець Д.Ю. Гаврилюк згадує позицію С. Ліпсета, що говорив про зміну політичної участі громадян в залежності від політико-економічних умов [16, 87]. Інший наш співвітчизник М.А. Бучин робить огляд теорії «розрахунку голосів» Е. Даунса, що розглядає абсентеїзм як наслідок оцінки громадянином участі в політичних процесах як не вигідної для себе з точки зору співвідношення «користі-затрат». Також Бучин аналізує розвиток цієї раціональної теорії М. Фіорином, що акцентує свою увагу саме на економічному критерії такої оцінки, що перегукується із позицією С. Ліпсета. Крім того, М. Фіорин виділяє два різновиди економічної оцінки становища: егоцентричне та соціотропне [14, 16].

Оглядаючи фактори абсентеїзму, досліджені в рамках експресивних моделей, Д.Ю. Гаврилюк згадує теорію «підйомів» і «спадів» Ч. Кемпбелла, в рамках якої абсентеїзм пов'язується із знеціненням виборів, П. Лазарсфельда мотивів [85, 86], який пов'язував абсентеїзм із впливом ЗМК та міжособистісного спілкування та типологію політичної культури Г. Алмонда і С. Верби, що вважали її основою прояву політичної байдужості в суспільствах, представників мічиганської соціологічної школи, Р. Вольфінгера і С. Розенстоуна, що пояснювали абсентеїзм психологічними особливостями громадянина, його політичного досвіду, сформованих установок та мотивів [16, 2]. Схожої думки з представниками соціологічного напрямку притримуються і українські вчені О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко, які бачать причиною абсентеїзму особливості характеру особистості, її життєві орієнтації та спрямований на самовдосконалення світогляд [16, 74].

Узагальнюючи здобутки обох підходів, М.А. Бучин говорить, що раціональний підхід серед чинників абсентеїзму виділяє рівень освіти, суб'єктивну оцінку вигідності виборчого процесу, зокрема економічних

факторів, престижу, соціального статусу; експресивні моделі він поділяє на демографічні (вік, стать, освіта, соціальний статус, місце проживання і т.п.) та соціально-психологічні (солідарність із референтною соціальною групою; політична культура; внутрішні установки, цінності, риси характеру, досвід, та світогляд, здобуті під час соціалізації та інше) [14, 16].

Одним із чинників абсентеїзму, що були виділені в працях К. Кона і Р. Мертона, був конформізм, що розглядався як загроза політичному устрою держави. Вчені виділили два типи політичного ухилення, пов'язаного з даним чинником: нонконформне, що характеризується свідомим бойкотуванням виборчого процесу та аберентне, що виражається не скільки в негативному ставленні громадянина до влади, як у бажанні не бути залученим чи причетним до політичного процесу як такого) [14, 16].

Українські соціологи Є. Головаха, І. Бекешкіна, політолог В. Небоженко та інші вчені виділяють серед рис, притаманних українському суспільству, психологію конформізму, якою пояснювали особливості абсентеїзму в контексті політичної культури українського народу, а також вбачали його причини в менталітеті нашого народу, який описували як байдужий [14, 16].

Російська дослідниця З. Джандубаева теж розглядає абсентеїзм у культурному контексті та пов'язує його масштаби із народною ментальністю та історіогенезом інститутів демократії у кожній державі [74, 18].

У своїй статті Я. Попович посилається на переконання В. Суцєнко в тому, що причиною абсентеїзму є відсутність віри громадян у свої політичні інститути та їх ефективність, а також прагнення до ситуативного задоволення корпоративних, кланових, політичних інтересів з боку політиків [94].

На думку українського політолога Ф. Рудича, в Україні відсутня політична еліта, але існує закритий політичний клас. Така ексклюзивність політичної еліти має негативні наслідки для українського суспільства, такі як

зростання аполітичності суспільства, протестні настрої, незадоволеність державною владою та зростаючий скептицизм щодо результатів її діяльності. Погоджуючись із цим, Я. Попович, говорить, що саме такі суспільні настрої викликають феномен абсентеїзму в українському суспільстві [94].

Сучасні дослідники проводять багато комплексних досліджень у цьому напрямку, так, наприклад, історики Л. Гриневич та І. Рева вивчають вплив різних історичних подій нашого народу на формування менталітету та характеру сучасних українців [3, 62, 60]. Отже ще одну причину неучасті у виборчому процесі пов'язують з нашою державною історією, а саме відсутністю політичної нації та ефективного громадянського суспільства, що викликає розчарування у своїх здібностях та здатності впливати на формування та діяльність уряду в суспільстві тепер, у владних структурах це проявляється як цинізм чиновників, безвідповідальність влади, байдужість людей до все, що стосується не кожного особисто [94].

Про схожі наслідки згадує і Г Джонс, розглядаючи різні пояснювані підходи до абсентеїзму в управлінській діяльності. Так, він вказує, що донедавна в управлінських підходах домінувала модель девіації для пояснення абсентеїзму. Результатом стало поширення використання системи покарання та дисципліни в якості методів контролю за відсутністю, що показало низьку ефективність через негативні побічні ефекти. Проте системи множинних наслідків, які карають систематичних та надмірних порушників, але винагороджують працівників, що гарно виконують свою роботу. Г Джонс говорить, що вже доведено, що збагачення робочих місць, час роботи та програми фітнесу, що фінансуються роботодавцями, зменшують абсентеїзм, як і програми самокерування та зворотного зв'язку, які вчать працівників регулювати власну поведінку [85]. Тож, можна зробити висновки, що залучення громадян до політичного життя, забезпечення прав та свобод,

існування соціального ліфту та інші види «зворотного зв'язку» від держави є вагомим вкладом у подолання причин політичного абсентеїзму.

Розглядаючи політичну ситуацію в Україні, загалом Я. Попович видає 4 основні причини електорального абсентеїзму в Україні, до яких відносить: неефективну державну політику забезпечення прав і свобод громадян; неконгруентність та антагоністичність між заявами та діями політиків; тотальна бюрократія в державних інститутах та безкарність держслужбовців, що перевищують службові повноваження; та зневіра у політиці внаслідок переоцінювання компетентності посадових осіб та правдивості їх обіцянок. Узагальнюючи наслідки цих явищ, вона говорить, що у громадян посилюється відчуття політичної апатії, тому вони відчужуються від політики та проявляють абсентеїзм [94].

Про соціальну апатію говорив й український політолог С. Таран, що розглядає її як характерне українцям переконання про необов'язковість дотримання законодавчих норм. Цю проблему розглядали і такі зарубіжні вчені як Т. Парсонс і Р. Мертон, які пов'язували абсентеїзм із зростанням ідейного вакууму через зменшення соціальних зв'язків та моральну дезорієнтацією [16]. Ці погляди підтримував і польський вчений Е. Вятр, що вважав аномію серед громадян основним чинником абсентеїзму, також він розглядав й інші фактори такі, як мотивація, цінності, інтелектуальний світогляд, екстраверсія, внутрішні конфлікти [4].

О. Царенко у своєму огляді говорить про зменшення явки виборців у всіх демократичних країнах, особливо на регіональному рівні. Також він згадує, що внаслідок порушення демократичних прав та свобод, руйнування моральних ідеалів, соціально-політичних криз та конфліктів та відсутності соціального ліфту, існує небезпека набуття абсентеїзмом екстремістських рис, що вже відбулось в окремих країнах [74].

Російський науковець О. Г. Щеніна вказує, що «синдром абсентеїзму» притаманний перехідним суспільствам, і серед симптомів виділяє низький рівень громадянської відповідальності та довіри до інститутів влади, а також відсутність сформованих структур громадянського суспільства і можливості населення широко брати участь в політичному житті суспільства, впевненість в неможливості вплинути на життя та не зацікавленості в результатах голосування [74].

Схожі думки виражає і український політолог Я. Попович, що вказує на фрагментарність політичної культури українців, яка зазвичай зустрічається у період трансформацій. Крім того, український науковець стверджує, що абсентеїзм є проявом впливу на політичне життя в умовах суб'єктивного політичного безсилля, а така поведінка закріплюється в свідомості та приймає форму домінуючих норм субкультури, при прийнятті якої загальні норми політичної культури занепадають. Політолог вказує, що така негативна мобілізація є характеристикою суспільств, що розвиваються в умовах застосування соціальної, культурної, фінансової, інтелектуальної зовнішньої політики та інших зовнішніх ресурсів, що визначає можливості та перспективи їх політичного розвитку [94, 63].

Вчені, що вивчають організаційну поведінку та управління людськими ресурсами (HR) Крістофер М. Беррі (Christopher M. Berry), Аріель М. Лелчук (Ariel M. Lelchook) та Малісса А. Кларк (Malissa A. Clark) також звертають свою увагу на закріплення патерну абсентеїзму у свідомості працівників. У межах свого дослідження вони трактували абсентеїзм як поведінку ухилення від робочих обов'язків та провели мета-аналіз даних про запізнення, прогули та звільненнями для підтвердження зв'язку між цими поняттями. Результати довели їх наступальний взаємозв'язок та вивели модель прогресування унікаючої поведінки. Таким чином, дані свідчать про те, що запізнення може помірковано прогнозувати абсентеїзм, а прогули, в свою

чергу, можуть помірковано прогнозувати звільнення [80]. Тож, звертаючи увагу на таку тенденцію, можна сказати, що абсентеїзм на державному рівні, що спостерігається серед громадян, також може спричинити і більш негативні наслідки для країни.

У своїй статті Д.Ю. Гаврилюк згадує доробки вчених пострадянського простору, представлені у роботі В.Б. Арсентьєва, С.Д. Баранова і Г.Н. Бутиріна, які виділили п'ять груп причин абсентеїзму та створили типологію, за якою можна характеризувати політичну неучасть окремих сегментів електорату. Так, до першої групи вони віднесли молодих виборців, для яких характерні утилітаризм, політична інертність, недостатня поінформованість та низький рівень політичної культури. Другий тип характерний електорату старшого зрілого віку (від 50 років), тоді причиною абсентеїзму є зневіра у законності виборчого процесу. Третій тип абсентеїзму характеризується демонстрацією негативізму щодо владних інститутів, при цьому автори вказують, що така електоральна поведінка притаманна найбільш біднішим та ображеним на владу громадянам. До четвертої групи причин вчені віднесли зовнішні фактори, що характерні більшості громадян, серед них сезонні роботи, погані погодні умови, відсутність інформації про вибори, місце і час голосування і т.п.. Остання група причин абсентеїзму є випадковостями, що не мають постійного характеру, а є наслідком непередбачуваного збігу обставин у окремих представників електорату [16].

Водночас, М.А. Бучин розділяє всі вивчені фактори на 4 основні групи: до суб'єктивних він відносить демографічні та ментально-психологічні характеристики кожного виборця; до об'єктивних – актуальні соціальні, економічні та політичні фактори та існуючу виборчу систему; з групою кон'юнктурних чинників співпадає четвертий тип причин за попередньою класифікацією, а саме: сезонні роботи, погана погода, сімейні справи; а до ініціативних факторів автор відносить вплив інших суб'єктів виборчого

процесу, серед яких називає заклики, бойкотування, тиск, мобілізацію та інше [14, 34].

Крім цього, Д.Ю. Гаврилюк та О. Царенко виділяють дві основні причини електорального абсентеїзму і пов'язують їх із унікальністю проведення політичних кампаній та загальною актуальною ситуацією в країні [16, 74].

Російський науковець О.В. Анісімова, у своїй роботі представила результати свого дослідження на російській вибірці, в ході якого були виокремлені такі чинники абсентеїзму, як зневіра у власних силах впливу на політичне життя, недовіра, незацікавленість та недостатня включеність у політичну діяльність та лінь. При цьому останні фактори були характерні для молодих виборців [4].

Також було виявлено, що майже половина молодих виборців була схильна виражати протест, але протестні настрої не були основною причиною абсентеїзму в російського юнацтва. Але був виявлений зв'язок між рівнем освіти громадянина та неучасті у політичному житті. Виявлена кореляція вказувала на те, що люди з низькою освіченістю мають тенденцію до проявлення абсентеїзму [4].

Крім того, було виявлено взаємопов'язані фактори віку, локусу контролю та рівня суб'єктивного благополуччя, що пов'язується із емоційною насиченістю життя. Так, за результатами дослідження виявлено, що явище абсентеїзму притаманне саме молодому поколінню виборців, що водночас має більш високий вияв екстернального локусу контролю та незадоволеності життям у порівнянні із старшим поколінням [4].

Отже, існує досить велика кількість досліджених факторів абсентеїзму. Зараз учені, крім виявлення таких факторів, уже проводять теоретичну обробку напрацьованих знань, створюючи різноманітні класифікації чинників, що допомагають їм у подальших дослідженнях.

Серед основних факторів, провокуючих абсентеїзм, можна назвати:

- низький рівень освіченості;
- комунікаційний вплив суспільства та окремих громадян, відсутність налагодженого політико-правового поля в державі та очікуваного «зворотнього зв'язку» від посадовців;
- молодий вік, зовнішній локус контролю та низький рівень суб'єктивного благополуччя;
- прояв девіантних та протестних тенденцій, суть яких полягає у небажанні бути причетним до політики і виборчого процесу або його бойкотування;
- утилітарна оцінка політичної діяльності, що вказує на невиправдані затрати ресурсів, зокрема психологічні, соціальні та економічні;
- несформованість відчуття приналежності до громадянського суспільства своєї країни та низький рівень залученості у політичне життя та відсутність громадсько-політичного досвіду.
- специфічні установки, мотиви, риси характеру та світогляд, що не включають в себе цінності політичної сфери,
- політична культура;
- історично сформований менталітет, що підкріплюється актуальними політичними діями і подіями та включає в себе, десакралізацію та зневіру у владних структурах та державних представниках, відчуття політичного безсилля і як наслідок – політичну апатію, дистанціювання від влади, знецінення електоральної діяльності, формування ідейного вакууму та руйнування системи цінностей і соціальних норм, які забезпечують соціальний порядок.

Крім перерахованих чинників вчені також називали випадкові та зовнішні ситуативні, серед яких були сезонні роботи та погодні умови.

Також були виявлені фактори, притаманні саме молодим виборцям, зокрема наявність утилітаристичного підходу до оцінки політичної діяльності, політична інертність та незацікавленість, недостатній рівень досвіду та поінформованості в політичній діяльності, низький рівень політичної культури, екстернальний локус контролю, негативізм, роздратування та низький рівень задоволення життям.

Крім названих факторів учені також наголошують на можливості прогресуючого абсентеїзму, що може загрожувати важкими наслідками для суспільства та держави, а тому потребує детального дослідження та розробки комплексу заходів, що забезпечать зменшення негативної тенденції.

1.3. Особливості формування та прояву абсентеїзму молодих виборців в українських реаліях

Участь громадян у політичному житті держави є основним принципом функціонування демократичного суспільства. Водночас, сучасні демократії потерпають від поширення абсентеїзму, коли право на управління державою реалізують менше половини громадян і це, в свою чергу, представляє собою гостру і актуальну проблему для країн. Зокрема, в Україні від здобуття незалежності також стабільно зменшується явка виборців, що свідчить про негативну тенденцію у нашій державі.

Постійною проблемою динамічної системи суспільства є перехід суспільства з одного якісного стану в інший. Проте суспільний розвиток досягається не лише завдяки структурним реформам, а в першу чергу – еволюцією політичної культури суспільства та свідомості всіх громадян держави на шляху до зміни політичного устрою.

Розкриття характеру абсентеїзму залежить від типу політичної культури, що домінує у суспільстві протягом конкретного історичного періоду. І хоч у реальному суспільстві політична культура зазвичай представляє змішану модель, що включає в себе всі типи політичних культур у різному співвідношенні, Г. Алмонд і С. Верба виділяють три «ідеальні» політичні культури: активістська, підданська та патріархальна. Ці типи культур в свою чергу мають особливості поведінки та свідомості громадян, що є її носіями. Так, представники традиційної культури проявляють найменшу зацікавленість до політики та схильні підкорятися владі; піддані можуть знати певні політичні терміни та закони та підкорятися їм, проте вони пасивно відносяться до участі у політиці; носії активістського типу політичної культури є активно обізнані у політичному житті та активно беруть участь у ньому [2]. Тому саме від чисельності представників «ідеальних» політичних культур, а саме розвитку їх громадянської

самосвідомості, політичної обізнаності та дій залежить електоральна поведінка виборців у суспільстві. Так, одним із шляхів подолання абсентеїзму в громадянському суспільстві є виховання активістських рис у населення.

Крім того, узагальнюючи знання про політичну культуру, М.А. Остапенко вказує, що вона має свою специфіку у кожного окремого суспільства, адже тісно пов'язана із національним характером народу [54, 89]. Динаміка суспільств усього світу зараз спрямована на встановлення демократії, а так як політична культура має свою специфіку у кожного окремого суспільства, адже тісно пов'язана із національним характером народу, то й демократичний транзит також набуває унікальних рис для кожної держави.

Розглядаючи демократичний транзит, Т.В. Бельська визначає його як «політичний процес, що відбувається в існуючому правовому полі держави та супроводжується зламом інститутів політичного режиму, що відживає, встановленням і зміцненням широкої мережі демократичних інститутів громадянського суспільства й посиленням демократичних функцій державно-владних структур» [9, 33].

В свою чергу С. Хантінгтон дивиться на цей процес у загальносвітовому історіогенезі та виділяє завершені цикли переходу до демократичних режимів, які об'єднує поняттям «хвилі демократизації». В загальносвітовому історичному континуумі С. Хантінгтон виділяє 3 підйоми та 2 спади в демократизації світу та пропонує наступну періодизацію: перший підйом хвилі (1828 – 1926 рр.), перший спад (1922 – 1942 рр.), другий підйом (1943 – 1962 рр.), другий спад (1958 – 1975 рр.), третій підйом (від 1974 р.). Так, ми можемо побачити, що Україна як незалежна держава утворилася в результаті третього підйому світової демократизації і зараз вона проходить трансформаційний процес [9, 73].

Для характеристики демократичного переходу стосовно країн посткомуністичного простору З. Бжезинський виділив три основні стадії. На першому етапі відбувається трансформація політичної та стабілізація економічної систем, а також встановлення основних демократичних інститутів; на другому - трансформується економічна система, у політичній сфері ставиться завдання стабілізації, розробки демократичного законодавства та децентралізації влади; а на останньому - політична система прагне до консолідації, економіка розвивається без втручання з боку держави, у цей час проводиться «велика» приватизація, формується потужний прокапіталістичний лобі та підприємницька культура [11, 70].

Проте стосовно України така періодизація не може вживатися, адже в нашій країні хоч перша стадія пройшла за процесуальною моделлю З. Бжезинського, проте майже одразу після формування держави та встановлення законності відбулась непослідовна та непередбачена автором «велика» приватизація державних підприємств. Таким чином, Україна пішла відмінним трансформаційним шляхом, наслідки якого ми можемо бачити тепер.

Так, у своїй статті В. Щербина вказує, що на даний момент у нашій державі серед плюралізму світоглядів, можна зустріти два основні типи: «радянський», що більше характерний для старшого покоління та демократизований, який характерний для представників молоді. Також автор зазначає, що ідеалістична інформаційна політика нашої держави щодо демократії поглиблює ідеологічний плюралізм серед населення [77, 35, 58, 75].

В наслідок конфлікту, спровокованого двома світоглядами різних поколінь під час Євромайдану знову змінилась політична культура нашого суспільства та виникло нове розуміння демократії як інформаційно-кібернетичного простору, і водночас В. Щербина вказує на регресійні

процеси відкидання принципів демократії, загостренні національних почуттів та схильності до повернення авторитарних законів у військовий час [77, 58, 35]. Таким чином, в Україні можна відмітити нестабільну ідейно-політичну ситуацію, під час якої росте політична самосвідомість громадян, але й спостерігаються тенденції до перекладання відповідальності народом на владу за управління державою.

Зараз багато дослідників звертають свою увагу на причини того чи іншого партерну поведінки громадянина в контексті історичного розвитку його народу. Тому деякі сучасні науковці пояснюють теперішню політичну ситуацію через призму історії та її впливу на ментальність та характер народу. Українські дослідники досить велику увагу приділяють травматизації українського народу внаслідок підданства іншим країнам, зокрема Російській імперії та СРСР.

Так, український історик Людмила Гриневич, що досліджує голодомор в Україні, звертається до слів фундатора досліджень геноциду Рафаеля Лемкіна, який розробляючи свій концепт вказував, що геноцид – це також нищення культури та ідентичності, і що він може бути спрямований проти соціальних груп [62].

Говорячи про голодомор, дослідниця доводить його негативні наслідки, згадуючи експеримент американських вчених, які вивчили реакцію людей на голод, результатом якого є атомізація суспільства, страх та пасивність громадян. Крім цього, вона згадує дослідження медиків про те, що наслідки голодування можуть прослідковуватись у зміні здоров'я наступних поколінь, наприклад, збільшення хворих на цукровий діабет є одним із таких негативних наслідків [3].

Крім того, у своєму інтерв'ю Л. Гриневич згадує, що в межах досліджуваної нею події українці були подвійно травматизовані. Це відбулось тому, що ті українці вижили після геноциду та дочекались розвінчання

культу Сталіна, стикнулися із напівправдою та лицемірністю радянської влади, що ще довго замовчувала факт голоду, і більше того, реабілітувала посадовців, що брали участь у Голодоморі та почали ставити їм пам'ятники, називати вулиці в їх честь на території УРСР [3]. Таким чином, українці не тільки не мали змоги пережити втрати та усвідомити голодомор, а й повинні були визнати правомірність застосованого щодо них геноциду і звеличувати «винуватців урочистості», що поглибило травматизацію нашого народу і негативно вплинуло на нашу ідентичність.

Л. Гриневич говорила і про те, що український народ опанував різні стратегії поведінки виживання протягом цих репресивних заходів [3]. Їх у своїй книзі детально розглядає Ірина Рева, яка описує різні психологічні механізми та стратегії виживання, які випрацювали українці під впливом імперського режиму. Ось лише кілька з них, що досі є характерними або частково проявляються у наших громадян: занижена самооцінка, нездатність до боротьби, прагнення «не висовуватися» і «не йти проти начальства», патерналізм, вивчена безпорадність, пошук «сильної руки» і того, хто «прийде і порядок наведе» [60]. Проте, розглядаючи всі вищезгадані стратегії, ми можемо зробити висновок, що вони можуть бути однією із глибинних причин абсентеїзму українських виборців.

У цьому контексті для українського типу абсентеїзму, ймовірно, досить близькою буде уже згадана нами раніше пояснювальна модель, запропонована французьким політиком М. Рокар, який вважає причиною абсентеїзму розчарування у політиці, що не виправдовує очікувань виборців. Він пов'язував таке розчарування з незмогою політики зберегти свою сакральність, яку вона отримала після зменшення впливу релігії [16]. Так, реалізація політики атеїзму в Радянському Союзі сприяла утвердженню марксистської ідеології, але після розвінчання культу Сталіна відбувалось поступове знецінення владної структури, тому поступово суспільство

демократизувалось. А після проголошення незалежності країнами пострадянського простору громадяни зіткнулися з боротьбою за владу, яка вже не була для них такою авторитетною і сакральною. Вчений також говорить, що відбулось знецінення значимості політичної боротьби, яка в свою чергу перетворилась у свідомості громадян у «марнославне й амбіційне змагання групових і егоїстичних інтересів» [16]. І одним із наслідків такого ставлення потенційних виборців до політики став абсентеїзм.

Про десакралізацію вже сучасного українського політикуму згадує і українська вчена Я. Попович, що виділяє її серед інших причин розчарування українців у владі. Вона говорить, що теперішні представники влади не зацікавлені в конкурентності виборів та забезпеченні правових виборчих норм, що створює ситуацію безпринципних політичних махінацій, наслідком яких є розчарування у електоральному процесі, що посилює абсентеїзм громадян [94].

Досліджуючи причини абсентеїзму в українській політичній культурі та підтвердження негативного впливу «підданства» ми можемо знайти у роботах Є. Головахи, І. Бекешкіної та В. Небоженка, які пояснюють український абсентеїзм «менталітетом байдужості» та відзначають, що він характерний не лише українцям, а й іншим народам пострадянського простору. Крім того, вони говорять про високу конформність нашого народу, в результаті якої суспільство обирало некомпетентних політичних лідерів, що посилювало невдоволення владою та збільшення її дистанції від народу, результатом чого все більшої актуальності набуває проблема абсентеїзму на теренах нашої держави [16].

Отже, здобувши свою державу після розвалу СРСР, українське суспільство дійсно почало трансформуватися у демократичне. Проте століття підданства іншим зараз грають з нами злий жарт: українці стійко сформували ставлення до владної верхівки як до ворога, від якого варто очікувати

нашестья та утиски, некомпетентність та варварство відносно всього народу, і зараз, коли українцями правлять українці, суспільство все одно залишається в опозиції до влади. Так, наша амбівалентна ментальність та сформована в умовах тоталітаризму свідомість зараз негативно впливає на демократичний транзит України та набуває унікальних національних характеристик.

Тож, саме в умовах, коли ще широкі маси населення не можуть до кінця зрозуміти суті демократії, коли існує досить стійка дисфункціональна демократія влади, коли на території держави відбувається затяжна військова кампанія на сході і паралельно боротьба з пандемією, зараз зростають нові покоління виборців та відбувається політична соціалізація усіх громадян.

Фактор соціалізації, зокрема політичної, є суттєвим у формуванні електоральної поведінки громадян. Розглядаючи вік, як один із суб'єктивних факторів абсентеїзму О. Кулеба та М. Бучин зазначають, що найпоширенішим досліджуване явище є саме серед молоді та пояснюють це тим, що в юних виборців ще не сформоване уявлення про вибори як механізм державного управління в демократіях та відсутністю досвіду електоральної поведінки [34].

І хоч у будь-якій громадянській культурі все ж є політично пасивні представники, проте, як зазначає український політолог С. Топалова, стратегічно важливо на етапах первинної соціалізації варто формувати у майбутніх виборців компетентність та потенційну політичну активність. А в зрілих виборців вона пропонує корегувати уже сформовану політичну культуру, надаючи їй рис активістської [68].

Зараз можна сказати, що результати опитувань [47] вказують, що обізнаність громадян у політичній сфері є досить низькою, тож відповідно і первинна політична соціалізація дітей в сім'ях також є недостатньою [76]. Тому варто очікувати, що еклектизм та плюралізм поглядів на демократію

може спостерігатися і в наступному поколінні виборців. Політична ситуація в країні також поки не дає можливості гармонійно соціалізуватись виборцям.

Проте держава вже почала проводити заходи просвітницької діяльності, завдяки яким ми зможемо побачити утворення домінантної демократичної ідеї і як наслідок встановлення стабільного політичного курсу та покращення умов політичної соціалізації, що сприятиме збільшенню політично активних громадян. Так, внаслідок спалаху в розвитку громадянської самосвідомості під час Євромайдану, в Україні була розроблена концепція громадянської освіти та вже почала впроваджуватись у навчальні програми [47, 28]. Також за даними USAID «Долучайся!» рівень громадянської обізнаності у 2020 році 15.5%, що на 7,2 % більше у порівнянні з 2017 роком, проте цей рівень досі залишається низьким, тому Україна активно співпрацює з закордонними колегами, зокрема із США, для удосконалення програми громадянської освіти [47]. Тож, ми маємо надію, що у перспективі Україна зможе актуалізувати політичну сферу в свідомості громадян достатньо, щоб знизити хоча б електоральний абсентеїзм.

Розглядаючи стадіальність політичної соціалізації П. Шляхтун говорить, що хоч вона починається ще в дитинстві, проте найзначніший розвиток політичної соціалізації відбувається у віці 11-13 років, а політична ідентичність формується до 18 років, а до 30 років громадяни активно беруть участь у політичному житті країни та ідентифікують себе із політичними рухами та партіями [76, 7].

У роботах О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко українські вчені пояснюють абсентеїзм специфікою характеру особистості та її життєвих орієнтацій, які проявляються в унікальному світогляді, що не звернений до політичної сфери, вони говорять про відсутність потреби, бажання та звички у самореалізації у політичній діяльності громадян [16]. Тож, вони вказують на

значний вплив та тісний взаємозв'язок політичної соціалізації та загального розвитку особистості.

Проводячи паралель із стадіальністю розвитку особистості за Е. Еріксоном, ми можемо сказати, що найактивніша політична соціалізація проходить на 5 та 6 стадії розвитку. Саме в цей час визначається ідентичність особистості, вміння формувати близькі відносини та співпрацювати.

За Е. Еріксоном криза самовизначення та вибору свого життєвого шляху може піти двома шляхами: у позитивному та негативному. У політичному контексті можна сказати, що у випадку вдалого розв'язання кризи молода людина узагальнює набуті політичні знання та погляди та формує власні, вона прагне долучитись до політичного життя та реалізувати свої права на управління державою, вона постає активним, ініціативним та компетентним громадянином. Водночас, якщо криза юнацького віку вирішується невдало, то громадянин сформує дифузну ідентичність, він не буде відчувати себе залученим до життя країни та суспільства, проявить свою недовіру до політичної системи та її інститутів, ставитиметься ворожо до влади, відчуватиме беззмістовність своєї політичної активності. Саме негативне вирішення цієї кризи громадянами, на нашу думку, і є однією з основних психологічних факторів абсентеїзму молоді.

На етапі ранньої зрілості молоді виборці переживають період суперечності між ідентифікацією та індивідуалізацією, при якій співставляють свої цінності із цінностями політичних суб'єктів та починають ідентифікувати себе з ними, проте хочуть показати свою унікальність у політичних поглядах та діях [20, 51, 7]. При успішній політичній соціалізації, на цьому етапі юні виборці визначаються зі своєю політичною орієнтацією, яка буде впливати на їхній вибір політичних суб'єктів упродовж тривалого періоду часу, а при невдалій – людина не буде надавати значимості політиці,

а навпаки – буде байдуже ставитись до політичних процесів у власній державі й може стати маргіналом, що залежатиме від економічного підкріплення.

Тож, так ми можемо побачити, що невдала політична соціалізація провокує спостерігати знецінення значимості політичної боротьби, яка в свою чергу перетворилась у свідомості громадян у «марнославне й амбіційне змагання групових і егоїстичних інтересів», що є однією з причин абсентеїзму за теорією М. Рокара і викликати незадоволення професійною політикою, що є лежить в основі пояснювальної моделі абсентеїзму у А.І. Ковлера [16, 27].

Розглядаючи стадії Е. Еріксона, варто сказати, що вони ґрунтуються на тому, чи довіряє особистість своїм можливостям впливати на світ і чи готова вона взяти на себе відповідальність за своє життя. Тому на основі даних характеристик у політичному дискурсі ми й побудували свою пояснюючу модель абсентеїзму. Так, основними факторами у нашій моделі виникнення та розвитку абсентеїзму є довіра народу до влади та особистісна відповідальність кожного громадянина.

У нашому розумінні довіра до влади ґрунтується на суб'єктивній оцінці надійності політичного суб'єкта, що формується в результаті отриманих знань та утворених уявлень про нього. При цьому важливою є можливість передбачити його політичну діяльність та вплинути на неї [70]. Таким чином, політична довіра формується на основі отриманих в процесі соціалізації політичних знань і розвитку політичної свідомості громадянина, також вона залежить від політичної стабільності держави, розуміння народом причин дій влади, від законності її дій, задоволення інтересів народу, розвиток рівня життя, дотримання прав та свобод в державі та інше. Крім того, виражається довіра до влади у законослухняності, підтримці народом представників влади та державних інститутів та делегуванні їм своїх владних повноважень.

Так, А.А. Карнаух, Л.М. Зайченко вказують, що у політичному дискурсі довіра є основою для успішного делегування владних повноважень

виборцями, впевненої взаємодії громадян із владою, її легітимізації та формування стабільного суспільства [26]. Водночас недовіра у процесі політичної ситуації може викликати негативні соціально-політичні тенденції, що провокуватимуть поширення абсентеїзму та розхитування соціального устрою.

Проте соціологи Фоломєєв М.А та Крижанівська В.І вказують, що абсентеїзм можна розглядати як прояв низької політичної культури, симптом соціальної напруженості та політичної самоізоляції, або як передвісник соціально-політичних змін та трансформації механізму легітимізації влади [71]. Тож, не дивно, що в Україні, яка перебуває у процесі демократичних змін, абсентеїзм є актуальною проблемою.

Крім довірчих відносин із владою, варто пам'ятати, що молодь набуває правового статусу виборця і перед нею постає проблема готовності взяти на себе відповідальність впливати на життя держави. Відповідальність за К. Роджерсом є ознакою гармонійно сформованої особистості, тому її прояв у громадсько-політичному житті є результатом успішної політичної соціалізації.

У нашому розумінні відповідальність є свідоме бажання взяти на себе політичні обов'язки та повноваження та їх старанне виконання, що базується на усвідомленні громадянином своєї значимості та ролі в державній системі. Дана характеристика особистості у політичному контексті залежить від рівня зацікавленості політикою, довіри до владних структур, розвитку політичної культури громадянина (свідомості та активної діяльності) та політичного режиму, що встановлений у країні та виражається у політичній активності громадянина та електоральній поведінці.

Досліджуючи відповідальність та її формування, К. Мудзибаєв вказує на соціальність даного явища [45, 72], тому можна впевнено сказати, що

політична соціалізація має вагомий вплив на еволюцію відповідальності в особистості громадянина.

Розглядаючи різні підходи до розуміння відповідальності та його види, О. Фурман зазначає, що стійка громадянська відповідальність формується в умовах демократичної держави та громадянського суспільства [72]. І так як наша держава перебуває в процесі демократичної трансформації, а громадянське суспільство тільки починає підвищувати рівень своєї політичної культури та середовище якого переповнює ідеологічний плюралізм, то молоді зараз важко буде сформувати власну ідентичність і проявляти свою відповідальність.

Крім того, український філософ В. Моренець згадує, що у багатьох дослідженнях відповідальність ототожнюється із поняттям свободи і трактується як свобода вибору та самореалізації особистості з дотриманням сформованих моральних норм. При цьому він вказує, що відповідальність є основою для існування правової держави та розвинутого демократичного суспільства [8, 18]. Тож, для українців, в менталітеті яких свобода є однією з основних цінностей, відповідальність також матиме велике значення у суспільно-політичній діяльності. Крім того, відповідальність також розглядається як результат волевиявлення та боротьби за свої права і свободи, які є ознакою розвинених демократій [74].

Наші спостереження підтверджує російський науковець О. Г. Щеніна, яка вказує, що «синдром абсентеїзму» притаманний перехідним суспільствам, і серед різноманіття «симптомів» виділяє низький рівень громадянської відповідальності та рівень довіри до інститутів влади

Беручи до уваги довіру до влади та особистісну відповідальність громадянина як основні вектори у розвитку виборця та базис для формування його політичної культури, ми сформулювали модель, де, в залежності від рівня розвитку згаданих характеристик, особистість проявляє різні типи

політичної та електоральної взаємодії із владою. Загалом, ми виділили 4 основних поведінкових сценарії, які гіперболізовано показують можливі патерни взаємодії громадян із владою (див. Рис.1):

- При високій довірі до влади та особистій відповідальності громадяни активно співпрацюють із владною верхівкою, приймають участь у голосуванні, спостерігається найбільша ступінь політичної стабільності, в таких умовах гарно розвиватиметься економіка, міжнародні відносини та буде спостерігатися зростання рівня якості життя громадян та підтримка влади.
- При недовірі до влади та високій особистій відповідальності народ буде схильний активно приймати участь у виборчому процесі, вивчати закони та контролювати державні органи, перевіряти отриману інформацію та критикувати діючу владу та державну систему.
- При високій довірі до влади та низькій особистій відповідальності будуть спостерігатися характерні риси для підданського типу політичної культури, пасивна електоральна поведінка та підкорення владі.
- При низькій довірі до влади та особистій відповідальності електорат не буде зацікавлений у політичному житті та проявленні законослухняності, суспільство буде схильне до електорального абсентеїзму та різних проявів анархізму, в суспільстві пануватиме тенденція до самоврядування та атомізація суспільства, ігнорування загальнодержавних та встановлення локальних законів.

Рис.1. Модель взаємодії громадян та держави в залежності від розвитку довіри та відповідальності.

Таким чином, в залежності від розвитку політичної довіри та громадянської відповідальності набуваються характерні риси основних типів прогнозованої політичної поведінки і навпаки (за С. Рубінштейном). Крім того, ми можемо мати уявлення про рівень довіри до влади і громадянської відповідальності особистості, спостерігаючи за її поведінкою. Дана теоретична модель стала основою для формулювання гіпотез та емпіричного дослідження психологічних особливостей схильності молодих виборців до абсентеїзму.

Отже, розглядаючи ретроспективу існування та розвитку українського суспільства, ми побачили, що наша політична культура за останні десятиліття перебуває в стані активної трансформації. Слідуючи світовим демократичним тенденціям, Україна також поступово набуває демократичних рис. Проте, довготривале перебування нашого народу під правлінням інших держав, зараз негативно впливає на наш демократичний транзит та вносить особливі риси у політичне життя нашої країни. Історично набутий досвід нашої нації, зараз виявляється у актуалізації проблеми абсентеїзму сучасних громадян, які в

процесі активних соціально-політичних змін, набули довгожданого права управління власною державою.

І тепер, в складний період демократичного транзиту, світоглядної перебудови та нестабільної політичної ситуації в країні, українська молодь, що є нашою державотворчою силою, політично соціалізується. Одночасно із соціально-політичними змінами відбуваються і розвиток особистості юних громадян. Молоді українці набувають свого виборчого права у період вирішення однієї з найважливіших криз людини – кризи юнацького віку. Тому така ситуація створює додаткові складнощі для молодих виборців, а в період державно-ідеологічної трансформації є додатковим психологічним фактором появи абсентеїзму у юнаків.

Розглядаючи абсентеїзм як наслідок політичної соціалізації та особистісного розвитку в умовах культурної трансформації суспільства, ми зупинили свій погляд на двох основних рисах, що на нашу думку, грають основну роль у формуванні політичного ставлення та електоральної поведінки громадян. Такими факторами стали довіра до влади та особистісна відповідальність громадян, комбінуючи їх ми створили 4 типи політичної взаємодії держави та виборців, що лягли в основу нашого емпіричного дослідження.

Висновки Розділу I

Хоч актуальність проблеми абсентеїзму була досить давно відома у демократичних суспільствах, але серйозні наукові дослідження почались відносно недавно, коли більшість європейських країн звершили демократичний транзит.

Серед класичних теорій дослідження абсентеїзму можна назвати соціологічну, соціально-психологічну та раціонально-інструментальну

моделі, дослідники яких пов'язували унікаючу поведінку з основними для конкретної школи факторами впливу: групової приналежності, чинників партійної ідентифікації та суб'єктивної оцінки оптимальної вигоди взаємодії з владою у свідомості громадян відповідно. Але зараз дослідники намагаються об'єднувати та інтегрувати фактори у своїх пояснювальних моделях.

Сучасні дослідники політичного абсентеїзму мають достатньо велике термінологічне різноманіття, зокрема абсентеїзм розглядається як участь громадян у виборах та інших політичних процесах, як пасивна чи протестна поведінка громадян, як наслідок добровільності виборчого процесу, як показник політичної стабільності і сили держави, як показник політичної культури громадян, що виражається у поведінці, як міра організації та реалізації державних інтересів, як засіб впливу суспільства на державу та політиків та інше.

Багато досліджень електоральної поведінки виборців були культурно обумовлені та прив'язувались до особливостей функціонування державних систем країн, в яких проводилися дослідження, проте зараз можна виділити основні фактори, що спричиняють абсентеїзм. Серед них можна виокремити наступні групи чинників:

- соціально-демографічні (молодий вік, низький рівень освіченості; комунікаційний вплив суспільства та окремих громадян),
- соціально-психологічні (зовнішній локус контролю; низький рівень суб'єктивного благополуччя; небажання бути причетним до політики і виборчого процесу; відчуття політичного безсилля; політична апатія, дистанціювання від влади, знецінення електоральної діяльності; специфічні установки, мотиви, риси характеру та світогляд, що не включають в себе цінності політичної сфери; політична інертність та незацікавленість;

особливості політичної культури; негативізм, роздратування, спрямовані на політичну сферу; історично сформований менталітет, що підкріплюється актуальними політичними процесами);

- державні (прояв девіантних та протестних тенденцій громадян; відсутність налагодженого політико-правового поля в державі та очікуваного «зворотнього зв'язку» від посадовців; відсутність системи соціального ліфту; формування ідейного вакууму та руйнування системи цінностей і соціальних норм, які забезпечують соціальний порядок; нестабільність та невизначеність політичної ситуації;)

Крім того, дане явище проявляється у багатьох сферах життєдіяльності людини, і тому досліджується різними науковими напрямками. Результати таких досліджень можна транспонувати і на політичну сферу. Одним із таких факторів була виявлена прогресуюча унікаюча поведінка, яку ми можемо побачити і в політичній сфері.

Також були виявлені чинники, які характерні для абсентеїзму серед молоді. Серед них можна назвати зовнішній локус контролю та низький рівень емоційної насиченості життя, негативізм, недостатній рівень досвіду та поінформованості в політичній діяльності, низький рівень політичної культури, політична інертність та незацікавленість.

Крім того, ми прослідкували особливості формування політичної культури українців у історіогенезі і, розглядаючи етапи політичної соціалізації та розвитку особистості, створили власну теоретичну пояснювальну модель абсентеїзму української молоді.

На основі нашої теоретичної розвідки ми видалили два основних фактори, що, на нашу думку, є базовими у формуванні абсентеїзму у молодих виборців: особистісну відповідальність громадян та довіру до влади. Також

ми розробили чотири поведінкові стратегії взаємодії громадян з державою, які лягли в основу наших емпіричних пошуків.

Розділ II. МЕТОДОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ ДО АБСЕНТЕЇЗМУ

2.1. Зміст та порядок проведення емпіричного дослідження схильності виборців до абсентеїзму

Спираючись на статистичні дані, отримані багатьма дослідницькими структурами, можна засвідчити, що найбільший відсоток виборців, схильних до абсентеїзму, маємо саме серед молодих людей. Враховуючи те, що з психологічної точки зору молоді виборці проживають кризу самовизначення, ми вирішили зосередитись на таких основних психологічних факторах як відповідальність та довіра, які вважаємо базовими у формуванні та вираженні самоідентифікації особистості загалом та як громадянина зокрема.

Саме в юнацькому віці на молодь лягає відповідальність: і правова, і громадянська, посилюється соціальна відповідальність, що впливає на стрімкий розвиток самосвідомості та несе з собою психологічне навантаження. Перед молодими людьми постає гостра проблема самовизначення, при чому не тільки професійного, а й громадянського.

Опрацьовуючи джерела, ми виявили, що на шляху до самостійного життя у молоді, крім відповідальності, піднімається і питання довіри до світу, до оточення, формується усвідомлення своїх можливостей та уявлень про самих себе як особистостей.

Саме тому на рівні емпіричного етапу роботи ми вирішили досліджувати проблему абсентеїзму молодих українців відносно двох факторів, що мають тісний зв'язок із кризою юнацького віку, а саме з довірою та відповідальністю.

Метою емпіричного етапу дослідження стало визначення зв'язку абсентеїзму з відповідальністю та довірою в контексті громадсько-політичної сфери.

Попередній план дослідження. Дослідження передбачало опитування молодих виборців з усієї України з метою виявлення групи виборців. Схильних до абсентеїзму та аналізу їх соціально-демографічних (вік, стать, рівень освіти, регіон проживання тощо) та соціально-психологічних (рівень особистої відповідальності, політичної активності, довіри до влади тощо) особливостей.

Характеристика вибірки: для дослідження були обрані студенти юнацького віку (18-25 років), а також молоді люди, що вже завершили свою освітню діяльність. У дослідженні приймали участь студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Житомирського Державного університету ім. І.Я. Франка, що погодились долучитись до нашого дослідження. Так як дослідження має певну специфіку, кількість досліджуваних в групах була обмежена.

Виходячи зі сконструйованої теоретичної моделі, ми сформулювали наступні гіпотези для емпіричного дослідження:

Експериментальна: при низькій особистій відповідальності та недовірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.

Альтернативна 1: при низькій особистій відповідальності та довірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.

Альтернативна 2: при високій особистій відповідальності та недовірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.

Контргіпотеза: при високій особистій відповідальності та довірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.

H0: Абсентеїзм не має значимого зв'язку з особистою відповідальністю та довірою до влади.

Таким чином, за допомогою емпіричного дослідження ми будемо перевіряти наявність та силу зв'язку чинників довіри та відповідальності з абсентеїзмом у молодих виборців.

Так, головними **змінними** можна визначити наступні:

- **Незалежні:** відповідальність, довіра
- **Залежні:** участь / неучасть у виборах
- **Побічні:** дистанційний характер проведення збору емпіричних даних, індивідуальні для кожного окремого учасника часові та просторові умови проходження опитування, такі суб'єктивні фактори як бажання та готовність відповідати на питання політичного та психологічного характеру; спосіб розповсюдження опитувальника та Готорнський ефект (розміщення в групі або особисте повідомлення з проханням від дослідника).

Порядок проведення емпіричного дослідження:

Юнацтву пропонувалося взяти участь у дослідженні, відповівши на питання анкети та трьох тестових методик, що були спрямовані на отримання даних про електоральну поведінку на президентських та місцевих виборах у 2019 (2020) роках та виявлення соціально-демографічних та соціально-психологічних особливостей респондентів. Так діагностувалися: рівень загальної довіри респондентів, довіри до влади, загальна відповідальність та її складові в респондентів, а також досліджувалися когнітивно-поведінкові прояви залученості молодих людей до громадсько-політичної активності.

Після проходження опитування, здійснювався розподіл респондентів на дві групи за критерієм участі у президентських та місцевих виборах. Таким чином, ми поділили досліджуваних на контрольну групу, яка складалася з респондентів, що приймали участь у виборах, першу експериментальну групу, учасники якої не брали участі або у президентських, або у місцевих

виборах та другу експериментальну групу, де досліджувані не брали участі у виборах жодного рівня.

Після проведення опитування та виокремлення груп респондентів проводилась математично-статистична обробка даних за допомогою програми SPSS-23 та здійснений подальший аналіз даних. Для перевірки гіпотез використовувалися аналітичні процедури, параметричні та непараметричні методи статистичного аналізу.

Таблиця 2.1. Попередній розподіл груп.

	КГ	ЕГ №1	ЕГ №2
Явка на президентські вибори	+	-/+	-
Явка на місцеві вибори	+	+/-	-

Таким чином, розроблена нами методологічна модель дозволяла нам розглянути юного виборця в контексті його особистісного розвитку та зробити припущення про його вплив на особливості виявлення абсентеїзму в електоральній поведінці молодих українців. Також на основі даної теоретичної моделі ми розробили своє емпіричне дослідження, де ми планували вивчити взаємозв'язок між факторами особистісної відповідальності та довіри до влади й абсентеїзмом у молоді. Розподіливши респондентів на групи після відповідей на питання анкети та тестів, ми планували провести математично-статистичну обробку даних для підтвердження наших гіпотез.

2.2. Методичний інструментарій дослідження психологічних особливостей схильності молодих виборців до абсентеїзму

Для проведення дослідження була розроблена анкета та обрані методики, що спрямовані на вимірювання відповідальності та довіри молоді.

При розробці анкети ми опирались на теоретичні напрацювання в психології та досвід соціології у проведенні соціально-політичних досліджень.

Розроблена анкета складається з 4 статистично-демографічних питань та 20 питань, що розподілені по 6 рубрикам: самоідентифікація (2 питання), комфорт в державі (5 питань), відповідальність за власні рішення (4 питання), довіра до влади (3 питання), політична культура (3 питання), місцеві вибори: ставлення та присутність (3 питання).

До рубрики «Самоідентифікація» ввійшли питання щодо уточнення національності та наявності громадянства досліджуваних.

Серед анкетних питань з блоку «Комфорт в державі» були запитання про економічне благополуччя, довіру до держави як правозахисної структури та суб'єктивну оцінку своєї ролі в державі через стиль життя (на основі праць М.М. Слюсаревського) [53].

До блоку «Відповідальність за власні рішення» ввійшли питання, що мали допомогти виявити когнітивно-поведінкові установки та реакції досліджуваних та їх активність щодо взяття на себе відповідальності. Серед питань є такі, які формулювалися на теоретичній основі вчення про локус-контроль Дж. Роттера [67], та вчення про копінгові стратегії (за шкалами тесту Р. Лазаруса) [52].

Питання з блоку «Довіра до влади» побудовані на основі вивчення конструювання соціологічних та соціально-політичних опитувальників та спрямовані на фіксацію рівня довіри респондентів до різних соціально-політичних інститутів та досвіду взаємодії з ними.

У блоці «Політична культура» питання були спрямовані на загальну діагностику зацікавленості політикою як сферою життя та визначення міри реальної активності у пізнанні інформації, що стосується політики.

Питання рубрика «Місцеві вибори: ставлення та присутність» були спрямовані на головне завдання емпіричного дослідження – виявлення факту участі/не участі у виборах та виявлення причини не участі, якщо така була.

Крім анкети для дослідження зв'язку абсентеїзму з такими психологічними характеристиками як довіра та відповідальність були обрані наступні психологічні методики:

1. Шкала базисних переконань (Янов-Бульман) WAS (37 питань; подавалася російською мовою, адже методика ще не адаптована для української вибірки);
2. Тест «ЭДО: экспресс–диагностика ответственности» (12 питань);
3. Тест «На скільки відповідальна Ви особистість?» (О. Фурман; 20 ситуацій вибору).

Шкала базових переконань Янов-Бульман WAS

Опитувальник, розроблений американським психологом Р. Янов-Бульман, опирається на когнітивну концепцію базових переконань, яка вважає одним із базових почуттів нормальної людини – здорове почуття безпеки. Автор методики стверджує, що воно утворюється внаслідок об'єднання трьох базових тверджень, що лежать в основі суб'єктивного світу людини: віра в те, що в світі більше добра, ніж зла; переконання, що світ сповнений сенсу та переконання в цінності власного «Я».

Ми обрали даний опитувальник, бо він включає в себе не тільки діагностування базових переконань про довіру до себе та світу, а й звертається до більш пізніх надбудов, що включають світогляд, самосвідомість та екзистенційні цінності.

Загалом, базисні переконання можна визначити як імпліцитні, глобальні, стійкі уявлення особистості про себе та світ, які мають вплив на мислення, емоційні стани та поведінку людини [75]. Вони надбудовуються і є породженням сформованої в дитинстві довіри та почуття захищеності та подальшому є базою у формуванні світогляду, самоідентифікації та переконань, що утверджуються та переосмислюються в юнацькому віці.

Шкала звертається до досвіду досліджуваних, який вони можуть вербалізувати, але водночас вивчає глибинні конструкти їх особистостей, тому ми можемо побачити не тільки те, чи пододала молода людина кризу, а й те, на скільки успішно.

Даний опитувальник успішно використовується при діагностиці психічних травм, зокрема показав свою ефективність в роботі з людьми з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), базові переконання яких досить сильно відрізняються від таких самих у людей, що не пережили травмуючих подій. Таким чином, можна побічно визначити і рівень суб'єктивного благополуччя респондентів на даний момент розвитку особистості та в подальшому побудувати гіпотези про їх ймовірну активність в громадсько-політичному житті, зокрема і для передбачення електоральної поведінки [75].

Для діагностування ступеню відповідальності респондентів були обрані дві методики: «Експрес-діагностика відповідальності» та тест «На скільки відповідальна Ви особистість?».

Тест «Експрес-діагностика відповідальності»

Тест «Експрес-діагностика відповідальності» є узагальненою діагностичною шкалою, що розглядає відповідальність не як сукупність різних компонентів і проявів, а як цілісне утворення і якість особистості [39]. Перевагою тесту «Експрес-діагностика відповідальності» для використання у

нашому дослідженні є те, що його надійність перевірялась за допомогою ретестового дослідження, що проводилось на вибірці студентської молоді. Обраний нами опитувальник включає в себе 12 питань для самооцінювання та в результаті показує суб'єктивну оцінку стійкості відповідальності досліджуваних.

Тест «На скільки відповідальна Ви особистість?»

Для більш детальної діагностики відповідальності ми обрали тест «На скільки відповідальна Ви особистість?», що був розроблений українським психологом О. Фурман та стандартизований на вибірці українських студентів. Він дає змогу визначити як загальний розвиток відповідальності, так і особливості варіювання її компонентів. Дана методика була заснована на чотирикомпонентній структурі відповідальності, а тестовий матеріал представлений із застосуванням проблемно-ситуативного підходу, що допомагає задіяти для діагностики актуальний зміст свідомості та минулий досвід у їх взаємозв'язку. Валідизація відбувалась шляхом експертної оцінки найбільш та найменш відповідальних осіб за програмою М.В. Савчин.

Тест складається з 20 ситуацій вибору, що мають п'ять альтернатив вирішення проблемної ситуації, при цьому досліджуваному пропонується обрати лише один варіант розв'язку. Методика має ключ для обрахунку балів, що розподілені по чотирьох шкалах: когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий та морально-духовний.

Ще однією особливістю тесту є те, що він включає в себе ситуації, що виходять за рамки міжособистісного та індивідуального, а включають рівень громадянського та державного масштабу. Саме цей факт спонукав нас включити дану методику до нашого дослідження, адже абсентеїзм тісно пов'язаний із громадянською відповідальністю, що активно формується і розвивається саме в юнацькому віці.

Отже, для перевірки теоретичної моделі чинників абсентеїзму для дослідження були обрані три психологічні методики та розроблена анкета. Для розробки анкети використовувались методи побудови, що застосовуються у психологічних та соціально-політологічних опитуваннях. В межах анкети вивчалися довіра до влади та її інститутів, особливості самоствалення та оцінки власного вкладу і ролі в державі, певні стереотипні когнітивно-поведінкові реакції, активність та причини неучасті у політичному житті. Опитувальники опирались на теоретичні психологічні моделі та були стандартизовані й валідизовані. Для діагностування довіри ми обрали «Шкалу базових переконань Р. Янов-Бульман WAS», а для вивчення відповідальності було застосовано дві окремі методики: тесту «Експрес-діагностика відповідальності», що вивчала загальний рівень та сталість відповідальності та тест «На скільки відповідальна Ви особистість?», який звертався до досвіду вирішення проблемних ситуацій та вивчав чотири компоненти відповідальності, зокрема громадянської.

2.3. Опис вибірки та характеристики досліджуваних груп

Основою моєї вибірки стали студенти Київського Національного університету України ім. Т.Г. Шевченка та Житомирського Державного університету ім. І.Я. Франка.

Специфікою дослідження є вимушеність досліджуваних розкривати особисті враження та цінності в умовах звернення до гострої соціально-політичної проблематики, тому така обстеження може викликати спектр емоційного ставлення, що провокує уникнення участі у дослідженні.

Крім того, невелика кількість досліджуваних може бути пояснено тим, що в силу історичної травматизації нації, пов'язаної з репресіями та

тоталітарним правлінням в часи СРСР, зараз до всього, що пов'язане з політикою, українці ставляться з обережністю. Серед когнітивно-поведінкових реакцій вчені перераховують уникнення, ігнорування, байдужість, страждання та жертвовність (за В. Климчуком, А. Кузьменком, І. Ревою та ін.). При цьому А. Кузьменко відзначає певну амбівалентність поведінки: делегування повноважень владі та збереження індивідуалістичності і бажання бути окремо від неї. Це протиріччя призводить до того, що прагнення досконалості влади не підкріплюється діями громадян для реалізації цього прагнення. Крім цього, згадується набутий комплекс безпорадності та втраченої (ненабутої) суб'єктності в національних масштабах після пережитих радянських репресій та тоталітаризму протягом майже всього 20 століття [69, 60].

Також є ще один фактор, що виражається у специфіці саме психологічного дослідження та викликає обережність і недовіру у респондентів. Він пов'язаний із підсвідомим супротивом виявлення власного «Я», що може сприйматися як загрозна ситуація для особистості досліджуваного.

Також серед умов проведення опитування була дистанційність через карантинні обмеження, що також накладає відбиток на бажання взяти участь у дослідженні.

Тож, вибірка була сформована з активних учасників студентської молоді, що погодились взяти участь у дослідженні.

Серед усього масиву досліджуваних у межах потрібної для нас вікової категорії (18-25 років) було виявлено 62 респондента, при цьому з графіку ми можемо побачити, що переважно представлена молодь в діапазоні від 20 до 22 років.

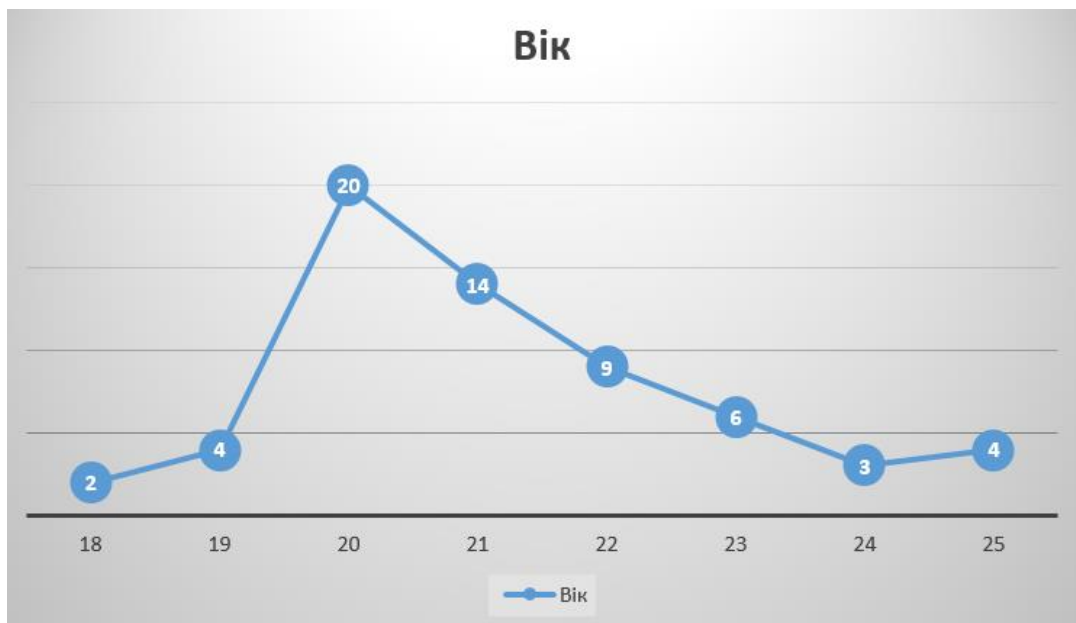

Рис. 2.1. Віковий розподіл вибірки

Серед них більшою частиною були жінки (90,3%) і близько 9,7% вибірки склали чоловіки.

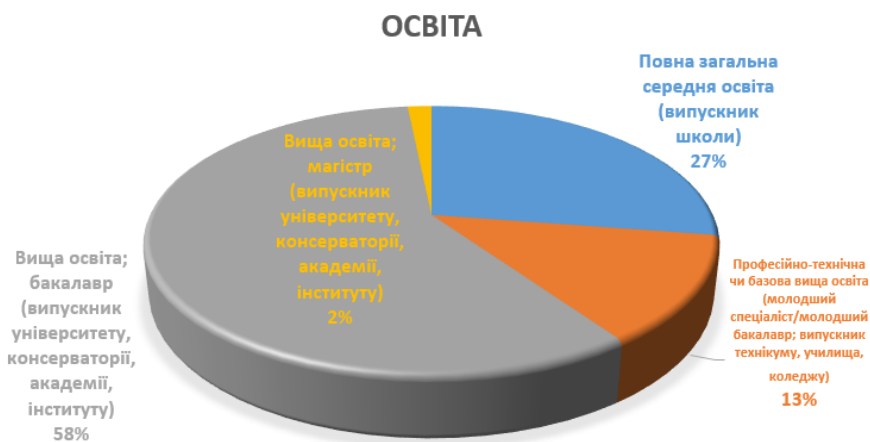

Рис. 2.2. Розподіл вибірки за рівнем освіти

Основна частина вибірки складається із випускників шкіл та ВНЗ із освітнім рівнем бакалавра (58,1%), вагомую є частка випускників шкіл з повною загальною середньою освіта (27,4%), також є респонденти з

закінченою професійно-технічною чи базовою вищою освітою (12,9%) та представники з ОКР магістра (1,6%).

Рис. 2.3. Розподіл вибірки за національною приналежністю

Більша частина вибірки складається із українців, також є представники, які ідентифікують себе як росіяни Крім того, невелика кількість респондентів назвали різні варіації наборів національної приналежності, які на діаграмі ми позначили під назвою «інше».

При цьому досліджуваних, які мають громадянство України 95,2%, що складає більшість, є учасники, що планують отримати громадянство іншої країни (3.2%) та громадяни іншої країни (1,6%).

Рис. 2.4. Розподіл вибірки за громадянством

За ідентифікацією із великими соціальними групами та стилем життя респонденти розділились наступним чином: 21% досліджуваних ідентифікувало себе із владною елітою, така сама кількість респондентів відносили себе до інтелігенції, 19% схильні вважати себе робітничим класом, 14,7% назвали себе “ новою” буржуазією, по 9,7% респондентів ідентифікувались як страта селян та люмпенізованого населення, а 4,8% назвали себе маргіналами [53].

Рис. 2.5. Розподіл вибірки за стилем життя

Більшості вибірки вистачає на їжу, комунальні послуги та необхідні товари чи послуги (32,3%), трохи менше респондентів зіткнулися із труднощами у відповіді на це питання (25,8%), 14,5% досліджуваним вистачає на їжу, комунальні послуги та товари чи послуги першої необхідності, 12,9% зазначили, що можуть купувати побутові товари довгострокового вжитку, а 8,1 % вказують на свою можливість робити заощадження.

Рис. 2.6. Розподіл вибірки за рівнем доходів

Серед досліджуваних основним джерелом доходів найчастіше обиралася допомога від рідних / знайомих, що сумарно складає 35 виборів, зарплату як джерело доходів обрали 26 респондентів, стипендія як джерело доходів сумарно обрали 17 разів і 11 разів був обраний неофіційний дохід. Крім того, 7 разів була обрана соціальна допомога або допомога з безробіття як додатковий дохід (представлені відповіді 2-3 варіанту вибору), 5 разів

сумарно були обрані заробітки за кордоном та представлений дохід від оренди майна.

Рис. 2.7. Розподіл вибірки за джерелами доходів

На питання про те, чи замислювалися досліджувані щодо можливості поїхати на роботу за кордон, респондентам здебільшого біло важко відповісти на питання (38,7%), проте серед тих, хто дав відповідь, більшість вказали, що їх влаштовує ситуація в нашій країні, тому вони не замислювались над тим, щоб працювати за кордоном (21%), 16,1% респондентів вже мають досвід роботи за кордоном, 14,5% досліджуваних виявили бажання.

2.4. Чи замислювалися Ви щодо можливості поїхати на роботу за кордон?

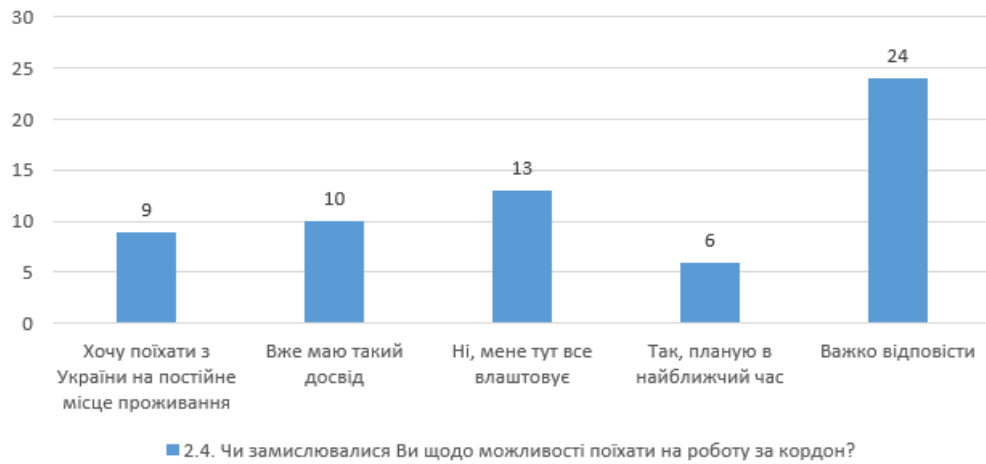

Рис. 2.8. Розподіл вибірки за бажанням працювати за кордоном

Більшість вибірки вказала, що скоріше не відчувають, що держава стоїть на варті їх інтересів (51,6%), по 22,6% респондентів відповіли, що вони значною мірою відчувають чи взагалі не відчувають державних гарантій та захисту, а 3,2% досліджуваних виразили відчуття повної захищеності їх інтересів державою.

2.5. В ЯКІЙ МІРІ ВИ ВПЕВНЕНІ У ТОМУ, ЩО УКРАЇНА ЯК ДЕРЖАВА СТОЇТЬ НА ВАРТІ ВАШИХ ІНТЕРЕСІВ?

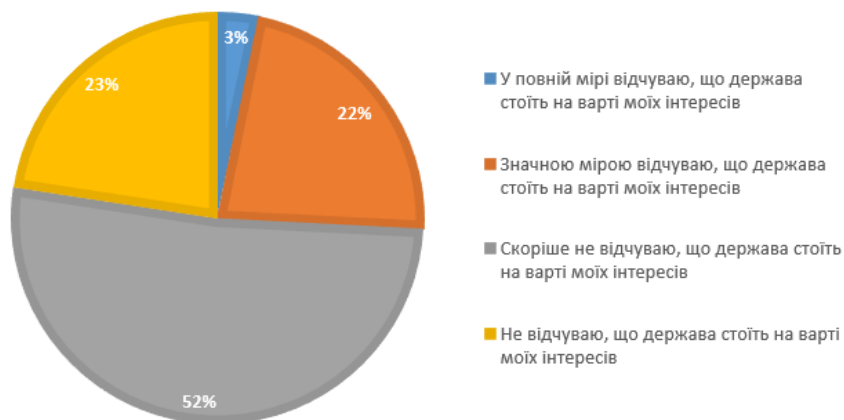

Рис. 2.9. Розподіл вибірки за рівнем відчуття захищеності інтересів респондентів державою

Серед досліджуваних найбільше розповсюджена стратегія самоконтролю (22,6%), яка полягає у спробах заспокоїтись і не діяти необдумано у проблемних ситуаціях, менш популярним є копінг дистанціювання (17,7%), планування вирішення проблем (16,1%) та пошуку соціальної підтримки (14,5%), досить розповсюдженими є стратегії прийняття відповідальності, уникнення, що мають однакову представленість у вибірці (9,7%), та конфронтаційний копінг (8,1%). Найменш популярною копінг-стратегією виявилась позитивна переоцінка (1,6%) [52].

3.2. Які зазвичай Ваші дії у ситуаціях, коли наслідки Вашого рішення Вас не задовольняють?

Рис. 2.10. Розподіл вибірки за копінговими стратегіями

Респонденти також за своєю більшістю мають гармонійний змішаний локус-контроль (41,9%), 24,2% досліджуваних схильні до внутрішнього локусу контролю, а 33,9% виявили зовнішній локус-контроль, серед основних факторів дії на себе зовнішніх обставин, більшість визначає вплив найближчого оточення (17,7%), загальні зовнішні обставини (12,9%) та найменший представлений чинник політичної ситуації у власній державі (Україні) та зовнішня політика, який складає 3,2% вибірки.

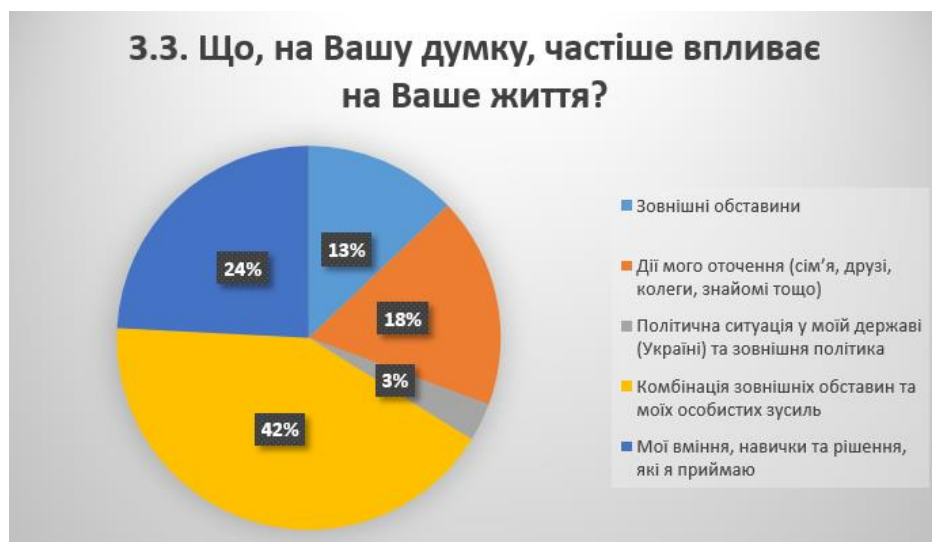

Рис. 2.11. Розподіл вибірки за локус-контролем

Досліджувана вибірка проявила свою переважну політичну пасивність (66,1%), а серед представників активної молоді були присутні респонденти, які брали участь у самоврядуванні на рівні найближчого оточуючого середовища (ОСББ або організації, де працюють чи навчаються; 14,5%), на рівні населеного пункту (8,1%), на рівні держави (6,5%) та учасники районного рівня (4,8%) політичної активності.

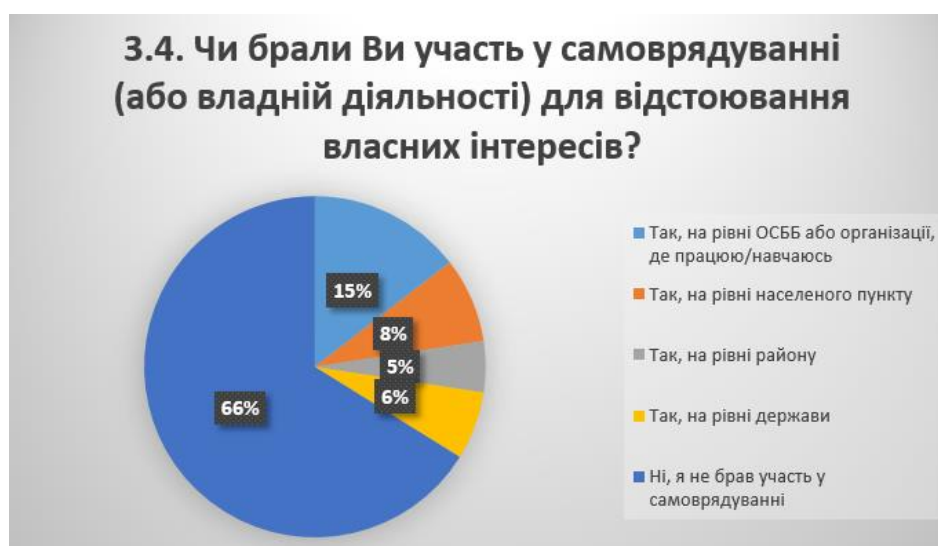

Рис. 2.12. Розподіл вибірки за рівнем політичної активності

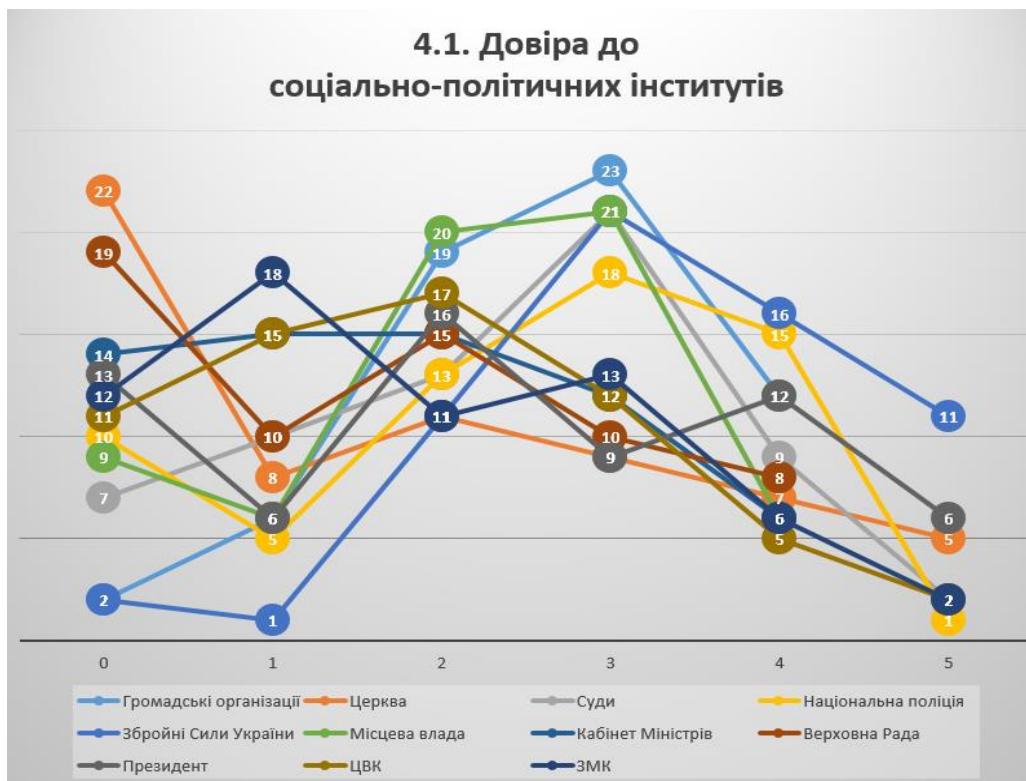

Рис. 2.13. Розподіл вибірки за рівнем довіри до соціально-політичних інститутів

Розглядаючи прояв ставлення до українських соціально-політичних інститутів, ми можемо сказати, що найбільша кількість респондентів, що взяли участь у дослідженні мають середній рівень довіри із тенденцією до більшого рівня довірчого довіри.

Респонденти, що брали участь у нашому дослідженні, не зважаючи на молодий вік, переважно вже стикалися із корупцією в нашій країні. Найчастіше вони були свідками корупції у різноманітних медичних та освітніх установах, але найчастіше – у правоохоронних органах та подекуди в інших організаціях (див. Рис. 2.14).

Більшість досліджуваних не мали досвіду взаємодії з державними інститутами при вирішенні проблем (69,4%), проте серед досліджуваних, що мають такий досвід, більшість залишились незадоволеними такою комунікацією (19,4%).

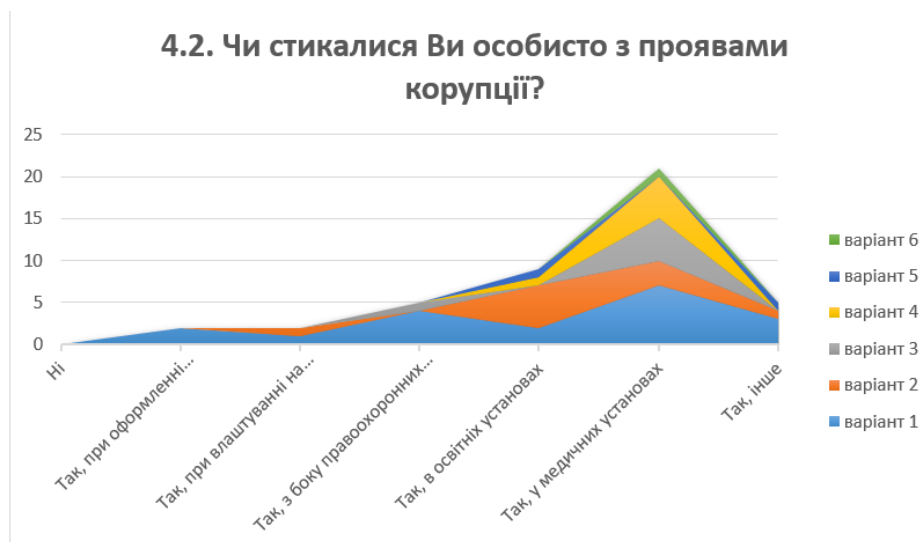

Рис. 2.14. Розподіл вибірки за зіткненнями із корупцією

Оброблені дані вказують, що 9,7% вибірки були задоволені взаємодією, а 1,6% вказали, що можуть надати позитивний відгук.

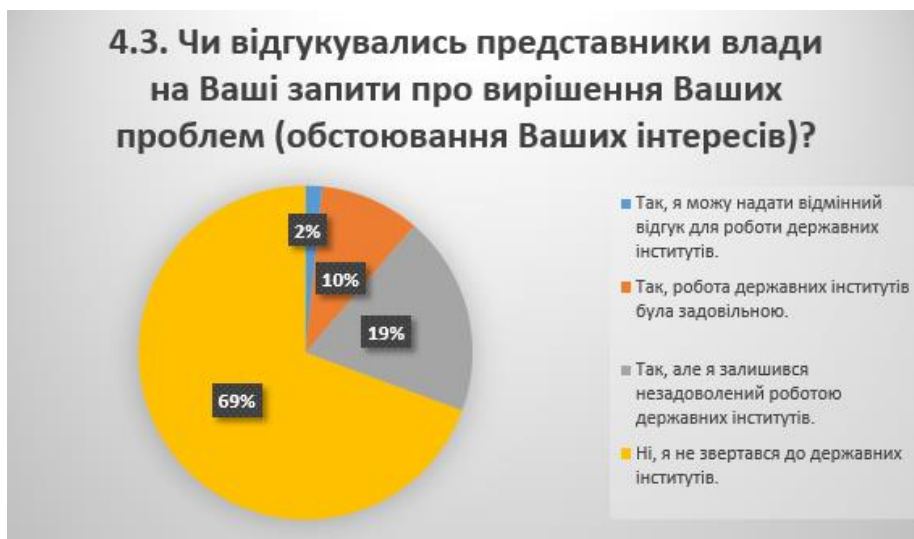

Рис. 2.15. Розподіл вибірки за успішністю комунікації з державними установами

Серед досліджуваних рівномірно представлені учасники, які не цікавляться політикою та проявляють до неї свій інтерес.

Рис. 2.16. Розподіл вибірки за політичною зацікавленістю

Активність у пошуку політичної інформації та протилежну тенденцію до уникнення проявили по 21% досліджуваних відповідно, більшу кількість вибірки складають групи пасивних, але зацікавлених респондентів, та представників, які не цікавляться політикою, але дізнаються про політику з новин, які також рівномірно розподілені та показують по 29% вибірки кожна.

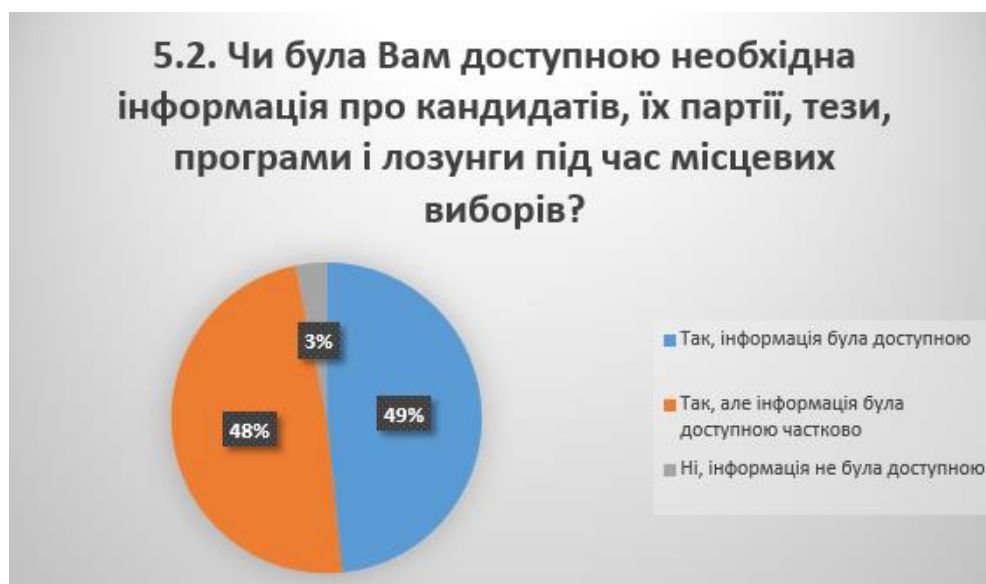

Рис. 2.17. Розподіл вибірки за доступністю необхідної політичної інформації під час місцевих виборів

Більшість наших респондентів мали доступ до необхідної інформації про кандидатів, їх партії, тези, програми і лозунги під час місцевих виборів, для 48,4% вибірки інформація була доступною повністю, такий же відсоток досліджуваних мали частковий доступ, і лише 3,2% вибірки не мали доступу до необхідної політичної інформації під час місцевих виборів.

Вибірка складається із респондентів, що більшою мірою проявляли бажання ознайомитись з доступною їм інформацією про кандидата та його програмою під час місцевих виборів, при цьому 16,1% досліджуваних намагалися ознайомитись з програмами усіх представлених кандидатів, 38,7% вважали за потрібне ознайомлюватися з програмами тільки популярних кандидатів, 14,5% представників вибірки ознайомлювалися з програмою своїх фаворитів, а 30,6% респондентів не виявили бажання ознайомитися з програмою кандидатів на місцевих виборах.

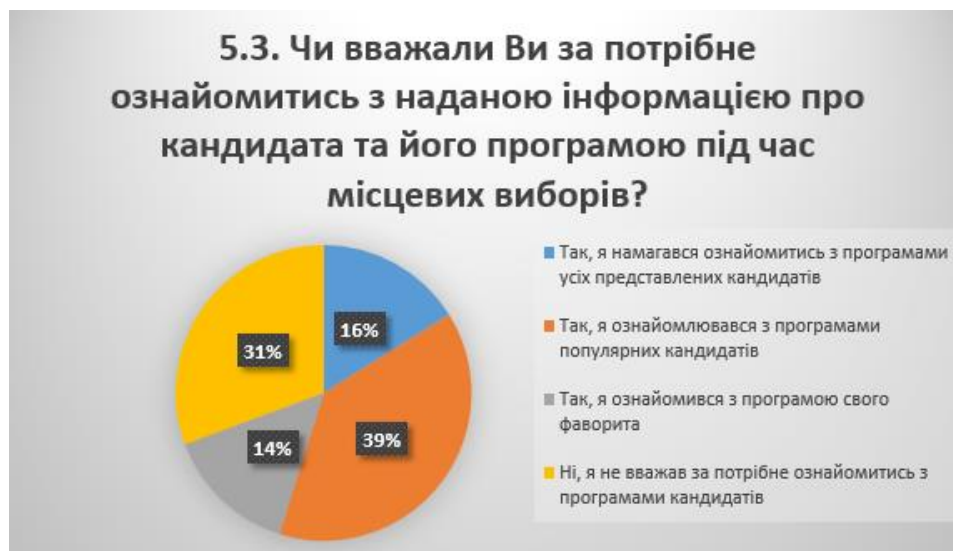

Рис. 2.18. Розподіл вибірки за активністю в ознайомленні з політичною інформацією під час місцевих виборів

При цьому, більшість респондентів взяли участь у місцевих виборах, але 43,5% вибірки не проходили «президентське опитування», 21%

досліджуваних додатково пройшли «президентське опитування», а 32,5% нашої вибірки не проявили жодної політичної активності.

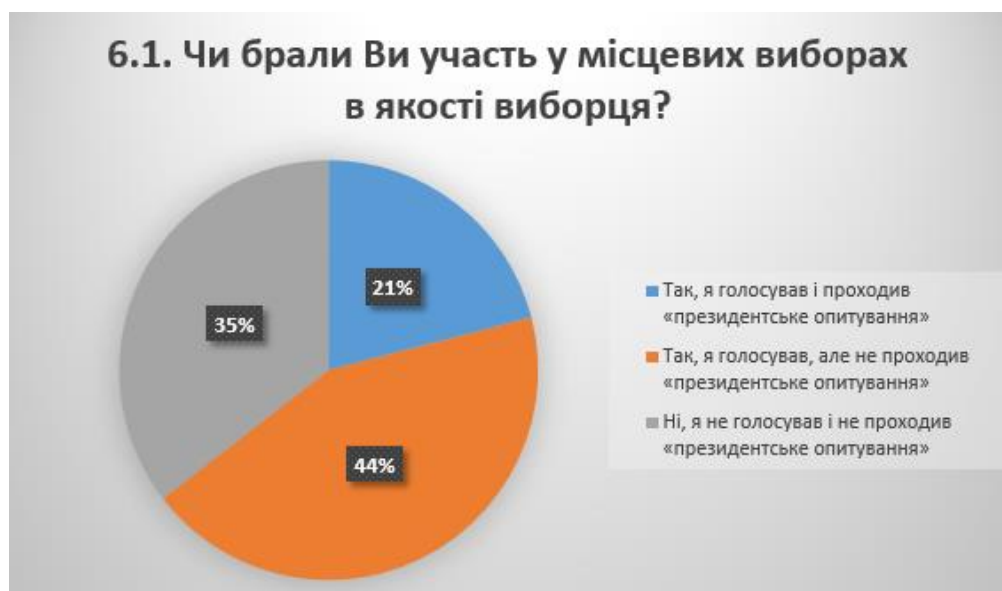

Рис. 2.19. Розподіл вибірки за політичною активністю на місцевих виборів

Також ми виявили, що 35,5% досліджуваних голосували в обох турах і на виборах президента, 29% брали участь лише у першому турі, 9,7% респондентів голосували тільки у другому турі, а 25,8% вибірки не брали участі у президентських виборах.

Отже, наша вибірка складається переважно із студенток ВНЗ із здобутим рівнем бакалавра, віком від 18 до 25 років. Більшість учасників нашого дослідження є українцями та мають українське громадянство. Серед представників нашої вибірки більшість ідентифікують себе з інтелігенцією, адміністративною елітою та робітниками і водночас вказують, що їх фінансова ситуація дозволяє їм купувати на їжу, оплачувати комунальні послуги та купувати необхідні товари, проте більшість респондентів ще розраховує на допомогу від рідних.

Рис. 2.20. Розподіл вибірки за участю в президентських виборах

Крім того, хоч молоді люди, які ввійшли до нашої вибірки, висловлюють сумніви та не відчують захищеності їх інтересів державою, проте здебільшого не замислювалися над тим, щоб покинути країну для заробітків за кордоном.

Більшість досліджуваних проявляють гармонійний змішаний локус-контроль, а найпоширенішими стратегіями поведінки у проблемних ситуаціях у нашої вибірки можна назвати самоконтроль, дистанціювання, планування вирішення проблем та пошуку соціальної підтримки.

Молодь, що брала участь у нашому дослідженні, проявляє переважну недовіру та виражає сумніви у соціально-політичних інститутах, адже має негативний досвід зіткнення з корупцією, особливо в медичних, освітніх та правоохоронних установах. Крім того, вони не схильні звертатися по допомогу до державних установ для вирішення своїх проблем.

Досліджувані респонденти рівною мірою як цікавляться, так і не цікавляться політикою. Водночас більшість при отриманні інформації про політичне життя проявляє пасивність. Так, хоч майже вся вибірка мала доступ до інформації про політичних кандидатів на місцевих виборах, проте

велика частина респондентів не виявила бажання ознайомитися із програмами кандидатів або ознайомилася з основними лідерами та особистими фаворитами.

Наша вибіркова сукупність складається з молоді, яка переважно не бере участі у самоврядуванні, проте проявляє політичну електоральну активність на місцевих та президентських виборах.

Висновки Розділу II.

Метою нашого дослідження було визначити зв'язки абсентеїзму з відповідальністю та довірою в контексті громадсько-політичної сфери. Для цього ми сформували вибірку респондентів віком від 18 до 25 років, які навчаються у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Житомирському Державному університеті ім. І.Я. Франка та погодились долучитись до нашого дослідження. Переважно вибірка складалась із досліджуваних з українським громадянством та національністю, що здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра.

Для них була підготовлений ряд анкетних питань, що базувалися на соціологічних, психологічних та політологічних доробках науковців та складався із шести основних рубрик: самоідентифікація, комфорт в державі, відповідальність за власні рішення, довіра до влади, політична культура, місцеві вибори: ставлення та присутність. Крім того, були підібрані психологічні методики, які, продіагностують основні чинники абсентеїзму, а саме особистісну відповідальність громадянина та довіру до влади. Для досягнення мети нашого дослідження ми використовували «Шкала базисних переконань (Янов-Бульман) WAS»; тест «ЭДО: экспресс-диагностика ответственности» та тест «На скільки відповідальна Ви особистість?» (О. Фурман; 20 ситуацій вибору).

Даний набір методик разом із розробленою авторською анкетою пропонувалися для респондентів для отримання їх відповідей та підтвердження висунутих нами гіпотез.

Основними емпіричними гіпотезами нашого дослідження були:

- **Експериментальна:** при низькій особистій відповідальності та недовірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.
- **Альтернативна 1:** при низькій особистій відповідальності та довірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.
- **Альтернативна 2:** при високій особистій відповідальності та недовірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.
- **Контргіпотеза:** при високій особистій відповідальності та довірі до влади абсентеїзм проявлятиметься частіше.
- **H0:** Абсентеїзм не має значимого зв'язку з особистою відповідальністю та довірою до влади.

На їх підтвердження і була спрямована розроблена програма дослідження.

В ході нашого дослідження діагностувалися: рівень загальної довіри респондентів, довіри до влади, загальна відповідальність та її складові в респондентів, а також досліджувалися когнітивно-поведінкові прояви залученості молодих людей до громадсько-політичної активності, а також були отримані дані про електоральну поведінку на президентських та місцевих виборах у 2019 - 2020 роках та виявлені соціально-демографічні та соціально-психологічні особливості респондентів. За результатами їх відповідей ми розподілили вибірку на групи та провели математично-статистичні обрахунки, спрямовані на підтвердження наших гіпотез.

Розділ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ ДО АБСЕНТЕЇЗМУ МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ

3.1. Аналіз соціально-психологічних особливостей, що впливають на рівень політичного абсентеїзму

Здійснений теоретичний аналіз показав, що прояв абсентеїзму у молодих виборців може залежати від ряд факторів, зокрема від рівня особистої відповідальності та ставлення до влади.

Для перевірки висунутих нами гіпотез, ми повели обробку зібраних даних у програмі SPSS.

На початку нашої роботи з аналізу даних ми присвоїли варіантам відповідей порядкові номери та створили таким чином порядкові шкали анкети. Крім того, ми одразу перевели всі сирі бали психологічних методик у стандартизовані, та створили три шкали за опитувальником базових опитувальників Янов-Бульмана WAS; одну шкалу за тестом «ЕДВ: експрес-діагностика відповідальності» та чотири шкали за тестом О. Фурман «На скільки відповідальна Ви особистість?».

Спершу, ми перевірили наші дані на нормальність розподілу за кожною виділеною шкалою. Для цього ми обрали критерій Колмагорова-Смірнова [37], який зазвичай використовується дослідниками для перевірки сукупності даних на нормальність, та для впевненості отриманих результатів додатково ми використали критерій Шапіро-Уїлка, який вважається більш ефективною методикою діагностики нормального розподілу та особливо на вибірках кількістю менше 50 респондентів [30, 31, 78]. І так як програма визнала валідними лише третину нашої вибірки, тож для дослідження нормальності розподілу були взяті 19 респондентів, що вказує на те, що обидва критерії мають показати достатньо точний результат.

Таб. 3.1. Статистично значимі результати нормального розподілу для вибірки від 18 до 25 років (62 досліджуваних) по шкалам.

Критерії нормального розподілу ^{b,c}						
	Колмогорова-Смірнова ^a			Критерій Шапіро-Уилка		
	Статистика	ст.св.	Значимість	Статистика (W)	ст.св.	Значимість
Вік	,184	19	,089	,958	19	,531
2.1. Який тип людини серед вказаних за описом є найближчим до Вас?	,186	19	,083	,893	19	,036
4.1. Довіра до- Суди	,169	19	,159	,923	19	,127
4.1. Довіра до- Верховна Рада	,178	19	,117	,905	19	,059
4.1. Довіра до- ЦВК (Центральна виборча комісія)	,166	19	,176	,930	19	,172
Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу	,144	19	,200*	,947	19	,345
Загальне ставлення до контрольованості і справедливості подій	,138	19	,200*	,979	19	,934
Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння	,144	19	,200*	,968	19	,727
Загальна відповідальність. Суб'єктивна оцінка власної відповідальності	,151	19	,200*	,948	19	,368
Когнітивний компонент відповідальності	,176	19	,122	,950	19	,396
Емоційно-мотиваційний компонент відповідальності	,176	19	,125	,937	19	,229
Поведінково-вольовий компонент відповідальності	,131	19	,200*	,964	19	,656
Морально-духовний компонент відповідальності	,169	19	,156	,946	19	,344

Отримані результати показали, що значимість критерію Колмогорова-Смірнова має $p > 0,05$ та вказує на нормальність розподілу вибірки за шкалами, які ми можемо побачити вище [37, 53]. Проте використаний нами в подальшому більш точний критерій Шапіро-Уилка показує, що всі виділені попереднім критерієм характеристики, крім шкали «Який тип людини серед вказаних за описом є найближчим до Вас?» не мають нормального розподілу [78, 30, 31].

Натомість він показує протилежний результат, за яким більшість шкал, сформованих із анкетних питань, мають нормальний розподіл. Проте, так як до уваги була взята не вся вибірка, а лише третина наших респондентів, а

тому і отримані результати нормального розподілу можуть бути викривлені, то ми спробуємо проаналізувати наші дані за обома напрямками, використовуючи як параметричні, так і непараметричні критерії.

Тож, нашим наступним кроком буде знаходження відмінностей між порівнюваними групами виборців на основі найбільш значимих показників за виокремленими шкалами анкети. Для цього ми використовуємо дисперсійний аналіз.

Для аналізу дисперсії ми обрали як групууючу змінну анкетне питання «Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?» та порівнювали досліджуваних, що голосували та проходили «президентське опитування», і тих, хто не голосував і не проходив «президентське опитування». Групи розподілилися нерівномірно: 13 досліджуваних голосували та проходили «президентське опитування», 22 респонденти не проявили жодної з перерахованих електоральних активностей, а решта (27 учасників) виявили виборчу активність, але не проявили цікавість до «президентського опитування».

Порівнюючи групи досліджуваних, які виявили крайні показники політичної активності, ми використали критерій Левіна, чия значимість для майже всіх наших шкал перевищує 0,05 [46, 23]. Тож, ми можемо зробити висновок про рівність дисперсій та однорідність вибірки у двох групах. Але анкетні питання «Стать», «Основний рід занять», «2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 1)», «3.4. Чи брали Ви участь у самоврядуванні (або владній діяльності) для відстоювання власних інтересів?» та «4.3. Чи відгукувались представники влади на Ваші запити про вирішення Ваших проблем (обстоювання Ваших інтересів)?» показали відмінність дисперсій у вибірці, що свідчить про схожість порівнюваних груп за цими критеріями.

Проте рівність дисперсій підтвердилась за статистичною значимістю у більшості анкетних питань, а також у всіх шкалах психологічних методик.

Тож, можна припустити наявність різниці між групою схильних до абсентеїзму досліджуваних та активних учасників виборів за цими ознаками.

Розглядаючи результати, здобуті за допомогою t-критерію Стьюдента [23, 46, 40, 24], ми можемо сказати, що він не показав різниці між групами за такими питаннями як «4.1. Довіра до – Церква, Суди, Кабінет Міністрів, Верховна Рада, ЦВК, ЗМК», «5.2. Чи була Вам доступною необхідна інформація про кандидатів, їх партії, тези, програми і лозунги під час місцевих виборів?», «6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?», а також за відповідями респондентів на запитання «4.3. Чи відгукувались представники влади на Ваші запити про вирішення Ваших проблем (обстоювання Ваших інтересів)?», яке не виявило різниці дисперсій і за критерієм Левіна також.

Для підтвердження отриманих результатів ми провели додаткову перевірку з використанням параметричного критерію ANOVA для аналізу дисперсії між групами і одночасно використаємо тест Дункана для визначення того, між якими саме групами є статистично значима різниця [63, 46].

Згідно з результатами нашої статистичної перевірки, статистично значима різниця була виявлена за показниками «Стать», «Основний рід занять», «Довіра до – Церква; Кабінет Міністрів; Верховна Рада; Президент», а також за параметрами доступності інформації про кандидата та його програми під час місцевих виборів, голосуванні на крайніх виборах президента України; та причинності неучасті у виборчому процесі. Крім того, ми вивчили статистичну тенденцію у відмінності між проявами довіри до громадських організацій та засобів масової комунікації у різних досліджуваних груп респондентів.

Тож, наша перевірка підтвердила значимість таких характеристик респондентів як стать, основний рід занять за критерієм Левіна, але були

спростовані показники довіри до таких інституцій: церкви, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та засоби масової комунікації, а також доступністю інформації про кандидатів, участі у президентських виборах за допомогою дисперсійного аналізу ANOVA.

Такі суперечливі результати можуть свідчити про необхідність використання непараметричних критеріїв оцінки, а також про високу чутливість до нерівності порівнюваних груп. Тож для порівняння трьох нерівних груп при умові того, що більшість анкетних питань є якісними (порядковими), то ми використали непараметричний критерій Краскела-Уолліса [30, 58, 48].

Так, за результатами нашої наукової розвідки, ми знайшли вісім характеристик, які мають статистично значиму різницю між виділеними групами. Серед них були відповіді на питання про основний рід занять, про доступність необхідної інформації під час місцевих виборів, про участь у виборах президента та рівень довіри до церков, судів, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та президента (Див. табл.3.2.).

Тому, після виявлення статистично значущих результатів, ми провели аналіз середніх рангів між групами, де визначили групи з найнижчим та найвищим рангами.

Так, за характеристикою «Основний рід занять» найвищий ранг спостерігається у пасивних представників електорату на місцевих виборах, а найнижчий – у політично активних. Високі ранги також мають політично активні громадяни, які виявили довіру до таких державних інститутів як церква, суд, Верховна Рада та до Президента України, і відповідно за цими ж критеріями низькі середні ранги мають виборці, що не брали участі у місцевих виборах.

Таблиця 3.2. Статистично значимі дані за критерієм Краскела-Уолліса для трьох груп дослідження за параметром участі у місцевих виборах

	Основний рід занять	4.1. Довіра до-Церква	4.1. Довіра до-Суди	4.1. Довіра до-Кабінет Міністрів	4.1. Довіра до-Верховна Рада	4.1. Довіра до-Президент	5.2. Доступність передвиборчої інформації	6.2. Чи брали Ви участь у виборах президента України ?
Хи-квадрат	8,315	14,416	6,814	10,596	11,405	7,595	6,106	18,763
ст.св.	2	2	2	2	2	2	2	2
Асимпт. Знач.	,016	,001	,033	,005	,003	,022	,047	,000
а. Критерій Краскела-Уолліса (62)								
б. Групуюча змінна: 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?								

Проявилися також протилежні результати, високі середні ранги спостерігаються у групи респондентів, схильних до прояву абсентеїзму, за параметром доступності інформації про кандидатів під час місцевих виборів та участі у президентських виборах, натомість найнижчі ранги мають активні виборці.

Дихотомічна полюсність цієї закономірності порушується між групами респондентів лише виявленою довірою до Кабінеті Міністрів. Так, респонденти, які брали участь як і в голосуванні, так і в «президентському опитуванні», мають найвищі ранги за цими критеріями, але найнижчі ранги мають представники нашої вибірки, які проголосували на виборах, але проігнорували опитування.

Тож, можна зробити висновки, що портрет політично активної молодії людини на рівні місцевих виборів за нашими результатами буде виглядати наступним чином: це студент ВНЗ, що нейтрально чи лояльно відноситься до інституту церкви, відносно довіряє судам, Кабінету Міністрів, Верховній Раді та Президенту. Такому виборцю зазвичай доступна інформація про кандидата, його партію та програму, а також він схильний бути політично активним і на рівні президентських виборів.

Таблиця. 3.3. Рангові статистично значимі показники за критерієм Краскела-Уолліса для трьох груп дослідження за параметром участі у місцевих виборах

Ранги			
		N	Средній ранг
	6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?		
Основний рід занять	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	28,50
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	28,72
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	36,68
	Усього	62	
4.1. Довіра до- Церква	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	42,42
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	35,00
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	20,75
	Усього	62	
4.1. Довіра до- Суди	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	42,46
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	29,98
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	26,89
	Усього	62	
4.1. Довіра до- Кабінет Міністрів	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	45,35
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	26,35
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	29,64
	Усього	62	
4.1. Довіра до- Верховна Рада	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	46,08
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	28,20
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	26,93
	Усього	62	
4.1. Довіра до- Президент	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	43,38
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	29,30
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	27,18
	Усього	62	
5.2. Чи була Вам доступною необхідна інформація про кандидатів, їх партії, тези, програми і лозунги під час місцевих виборів?	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	22,42
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	32,17
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	36,05
	Усього	62	
6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?	Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	13	21,04
	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	27	26,35
	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	22	44,00
	Усього	62	

Водночас виборець місцевого рівня, схильний до абсентеїзму буде мати такі характеристики як студент ВНЗ, який можливо вже працює за наймом, не довіряє церкві, скептично ставиться до судів, Кабінету Міністрів, та Президента, переважно недовіряє Верховній Раді. Йому доступна або

частково доступна інформація про кандидатів, їх тези програми та лозунги, і він схильний не проявляти політичну активність на президентських виборах.

Такі ж результати ми отримали, провівши додаткову перевірку даних характеристик за допомогою таблиць сполучень (див. у додатках).

Крім того, ми провели дослідження респондентів за критерієм участі у президентських виборах.

Досліджуючи дані за критерієм Краскела-Уолліса, ми встановили, що більшість шкал не мають різниці між групами виборців, що брали участь у президентських виборах. Проте було виявлено, що відповіді на анкетні питання «Стать», «Основний рід занять», «Чи цікавитесь Ви політичним життям?», «Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?», «Виберіть причину неучасті із перелічених варіантів, якщо Ви не голосували або додайте свій варіант» у респондентів, що були активними чи пасивними учасниками виборчого процесу під час президентських виборів, істотно відрізняються.

Крім того, є невеликі відмінності у відповідях на питання з кількома варіантами відповідей, зокрема це стосується згадок респондентів про склад доходів та зіткнення з корупцією. Також виявлена статистично значима різниця між групами за фактором однієї з шкали WAS, а саме з базовим переконанням респондентів у власній цінності, здатності управління подіями і везіння (Див. табл.3.4).

Ми так само ми дослідили і ранги за кожною з виділених значимих характеристик у чотирьох групах.

Дивлячись на ранги, ми можемо зробити висновки, що хоч наша вибірка і складалась переважно із жіночої аудиторії, ми все таки можемо спостерігати значиму статистичну різницю між групами у середніх рангах. Так, найменший ранг мають виборці, що не прийняли участі у жодному турі президентських виборів.

Таблиця. 3.4. Статистично значимі дані за критерієм Краскела-Уолліса для чотирьох груп дослідження за параметром участі у президентських виборах

	Стать	Основний рід занять	2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 2)	2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 3)	4.2. Чи стикалися Ви особисто з проявами корупції? (варіант 2)	5.1. Чи цікавитеся Ви політичним життям?	6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?	6.3. Якщо Ви не брали участі, то оберіть одну з перелічених причин або додайте свій варіант.	Ранг_Переконавання щодо власної цінності, здатності управління і везіння
Хи-квадрат	11,677	9,697	9,579	8,193	8,298	13,692	19,996	12,596	14,159
ст.св.	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Асимпт. Знач.	,009	,021	,023	,042	,040	,003	,000	,006	,003
а. Критерій Краскела-Уолліса (62)									
б. Групуєча змінна: 6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?									

Додатково перевіривши результат за допомогою таблиць сполучень, ми можемо сказати, що чоловіки більш схильні до абсентеїзму, ніж до політичної участі.

Досить цікавим є розподіл рангів за основним родом занять у представлених групах: найменший ранг ми можемо спостерігати у групі, що брала участь лише у першому турі президентських виборів, а найбільший ранг ми бачимо у респондентів, які голосували тільки у другому турі. Так, можна сказати, що серед представленої молоді, хоч більшість і є студентами ВНЗ, проте досліджувані, які голосували у другому турі виборів мають тенденцію бути працевлаштованими.

Також спостерігалися відмінності у виборі джерел доходів другого та третього порядку молоді. Так у їх виборі додаткового доходу (2 варіант) спостерігається відмінність між учасниками першого та другого турів виборів, які показали найвищий та найнижчий ранг відповідно. Для

формулювання висновків ми звернемося до результатів таблиці сполучень [48, 10, 64, 63].

Таблиця. 3.5. Результати сполучень: участь у президентських виборах та додатковий дохід (2 варіант)

Комбінаційна таблиця 2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 2) * 6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?

			6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?				Усього	
			Так, в обох турах	Так, але лише у першому турі	Так, але лише у другому турі	Ні, я не голосував в жодному турі виборів		
2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 2)	Стипендія/ грантові виплати	Кількість % загального підсумку	4 12,1%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	4 12,1%	
	Заробітки за кордоном	Кількість % загального підсумку	1 3,0%	0 0,0%	3 9,1%	0 0,0%	4 12,1%	
	Допомога від рідних / знайомих	Кількість % загального підсумку	4 12,1%	2 6,1%	0 0,0%	8 24,2%	14 42,4%	
	Депозити та дивіденди	Кількість % загального підсумку	1 3,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 3,0%	2 6,1%	
	Соціальна допомога або допомога з безробіття	Кількість % загального підсумку	0 0,0%	4 12,1%	1 3,0%	1 3,0%	6 18,2%	
	Інший неофіційний дохід	Кількість % загального підсумку	1 3,0%	1 3,0%	0 0,0%	1 3,0%	3 9,1%	
	Усього		Кількість % загального підсумку	11 33,3%	7 21,2%	4 12,1%	11 33,3%	33 100,0%

Порівнюючи ці дві групи, ми можемо побачити, що учасники першого туру схильні отримувати соціальну допомогу в той час, як виборці, що голосували тільки у другому турі, здебільшого розраховують на доходи від роботи за кордоном.

Серед відповідей респондентів, що вказували й третє джерело доходу, різницю можна побачити між групою, що голосували у другому турі президентських виборів, яка має найменший ранг, та групами, що брали участь тільки у першому турі або не голосували взагалі та мають найвищий ранг, що свідчить про різні джерела доходів у представників груп.

Таблиця. 3.6. Результати сполучень: участь у президентських виборах та додатковий дохід (3 варіант)

Комбінаційна таблиця 2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 3) * 6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?

	6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?				Усього
	Так, в обох турах	Так, але лише у першому турі	Так, але лише у другому турі	Ні, я не голосував в жодному турі виборів	
2.3. З чого складається Ваш дохід? (варіант 3)					
Допомога від рідних / знайомих	1 10,0%	0 0,0%	3 30,0%	0 0,0%	4 40,0%
Кількість % загального підсумку					
Дохід від оренди майна	1 10,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 10,0%
Кількість % загального підсумку					
Соціальна допомога або допомога з безробіття	1 10,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 10,0%
Кількість % загального підсумку					
Інший неофіційний дохід	0 0,0%	1 10,0%	0 0,0%	3 30,0%	4 40,0%
Кількість % загального підсумку					
Усього	3 30,0%	1 10,0%	3 30,0%	3 30,0%	10 100,0%
Кількість % загального підсумку					

Розглядаючи результати таблиці сполучень, ми можемо сказати, що респонденти, які голосували тільки в другому турі, зазвичай розраховують на фінансову допомогу оточуючих, а досліджувані, що голосували лише у

першому турі або не голосували взагалі, схильні мати неофіційні джерела доходів [64, 63].

Також ми виявили різницю між групами у зіткненні з корупцією. І хоч майже третина респондентів не відчувала на собі негативного впливу корупції (див. у додатках), проте серед решти респондентів, які були свідками корупційних схем, можна сказати, що ті, хто не голосував на президентських виборах, стикалися із корупцією у правоохоронних органах, а ті, хто брали участь у першому турі переважно стикалися із корумпованими медичними працівниками (див. таб 3.7). Таким чином можемо сказати, що реальна зустріч з корупцією у повсякденному житті респондентів знижує рівень довіри до держави як такої, що негативно впливає на політичну активність, зокрема, участь у виборах.

При розгляді міри зацікавленості політичним життям у електорату президентських виборів, ми виявили, що найбільший ранг мають учасники, що голосували тільки у другому турі, а найменший ранг отримали респонденти, які не приймали участі у голосуванні. Так, ми можемо сказати, що виборці, схильні до абсентеїзму, схильні самі займатися пошуковою діяльністю у політичній сфері, а представники групи, яка голосувала лише у другому турі виборів, показали низьку зацікавленість у політиці та унікаючий стиль поведінки у політичній сфері. Дані парадоксальні результати можна пояснити унікальною політичною кампанією діючого президента, аналогів якої ще не було на теренах України.

Також був виявлений прямий зв'язок між участю респондентів у місцевих та президентських виборах, який ми розглядали раніше.

Крім того, учасники груп, що брали участь у окремих турах президентських виборів, виявили найнижчий та найвищий серед інших представлених груп показники середнього рангу (учасники першого та другого туру відповідно).

Таблиця 3.7. Результати сполучень: участь у президентських виборах та прояви корупції (2 варіант)

Комбінаційна таблиця 4.2. Чи стикалися Ви особисто з проявами корупції? (варіант 2) * 6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?

	6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?				Усього
	Так, в обох турах	Так, але лише у першом у турі	Так, але лише у другому турі	Ні, я не голосував в жодному турі виборів	
4.2. Чи стикалися Ви особисто з проявами корупції? (варіант 2)					
Чи стикалися Ви особисто з проявами корупції? (варіант 2)	2 10,5%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 10,5%
Так, при оформленні документів в держ. установах					
Кількість загального підсумку	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 5,3%	1 5,3%
Так, при влаштуванні на роботу					
Кількість загального підсумку	2 10,5%	0 0,0%	0 0,0%	2 10,5%	4 21,1%
Так, з боку правоохоронних органів					
Кількість загального підсумку	1 5,3%	0 0,0%	0 0,0%	1 5,3%	2 10,5%
Так, в освітніх установах					
Кількість загального підсумку	5 26,3%	0 0,0%	1 5,3%	1 5,3%	7 36,8%
Так, у медичних установах					
Кількість загального підсумку	0 0,0%	2 10,5%	1 5,3%	0 0,0%	3 15,8%
Так, інше					
Кількість загального підсумку	10 52,6%	2 10,5%	2 10,5%	5 26,3%	19 100,0%
Усього					
Кількість загального підсумку					

Проте дане питання не має прямої відповіді, тому для пояснення результатів знову звернемося до таблиці сполучень (див табл. 3.8.).

Таблиця 3.8. Результати сполучень: участь у президентських виборах та причини неучасті

			6.2. Чи брали Ви участь у крайніх виборах президента України (в ролі виборця)?				Усього
			Так, в обох турах	Так, але лише у першому турі	Так, але лише у другому турі	Ні, я не голосував в жодному турі виборів	
6.3. Якщо Ви не брали участі, то оберіть причину із перелічених варіантів або додайте свій варіант.	Не брав участі, бо хворів / почувався зле	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	6 9,7%	0 0,0%	3 4,8%	9 14,5%
	Не мав бажання брати участь у виборах	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 1,6%	1 1,6%
	Був зайнятий важливішими справами	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	1 1,6%	0 0,0%	2 3,2%	3 4,8%
	В мене багато активних однодумців, тому не вважаю необхідним віддавати свій голос	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 1,6%	1 1,6%
	Не відчуваю себе частиною громади / українського суспільства	Кількість % заг. підсум.	1 1,6%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 1,6%
	Не вірю, що мій голос може щось змінити / на щось вплинути	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 3,2%	2 3,2%
	Не довіряю владі та не вірю в чесність виборів	Кількість % заг. підсум.	0 0,0%	1 1,6%	0 0,0%	1 1,6%	2 3,2%
	Я брав участь у виборах (пропустити питання)	Кількість % заг. підсум.	20 32,3%	10 16,1%	3 4,8%	1 1,6%	34 54,8%
	свій варіант	Кількість % заг. підсум.	1 1,6%	0 0,0%	3 4,8%	5 8,1%	9 14,5%
	Усього	Кількість % заг. підсум.	22 35,5%	18 29,0%	6 9,7%	16 25,8%	62 100,0%

Розглядаючи результати, можна сказати, що згідно з результатами тесту Краскела-Уолліса та даними таблиці респонденти, що брали участь лише у першому турі президентських виборів переважно голосували, проте активні представники також наявні й в інших групах. Основною ж відмінністю цієї групи від досліджуваних-учасників другого туру полягає в тому, що вони схильні до абсентеїзму за станом здоров'я, а інша група обирала свій варіант, серед причин якого були перелічені вікові, географічні та бюрократичні обмеження [48].

Крім відмінностей серед анкетних питань, ми знайшли відмінність із однією із шкал WAS «Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння». Так, серед досліджуваних груп найвищі показники показали учасники другого туру президентських виборів, а найнижчі виявились у представників, що схильні до абсентеїзму. Тож, дані результати можна трактувати як те, що учасники другого туру схильні більш песимістично оцінювати власне «Я», ніж пасивні представники електорату.

Отже, проводячи наукові розвідки із пошуку особливостей респондентів у ставленні до влади, готовності голосувати на виборах та відповідних шкал психологічних опитувальників, ми виявили, що є статистично значимий зв'язок між абсентеїзмом на місцевих виборах та основним родом занять (студент, що працює), невисоким рівнем довіри до таких соціально-політичних інститутів як церква, суди, Кабінет Міністрів, Верховна Рада та Президент, а також переважною доступністю інформації про політичних лідерів та їх команд.

Також були знайдені зв'язки із показником участі / не участі у президентських виборах та статтю, зокрема підтвердилися результати попередніх досліджень науковців про схильність чоловіків до політичного абсентеїзму. Крім того, був виявлений зв'язок абсентеїзму із схильністю до пошукової діяльності та зацікавленістю політичним життям, хоча, на нашу думку, цей фактор може бути пояснений специфікою передвиборчої президентської кампанії (медійні технології останніх виборів були настільки незвичними і цікавими, що приваблювали зазвичай достатньо аполітичну аудиторію).

Аналізуючи зв'язок участі молодого електорату на президентських виборах та джерелами додаткових доходів, ми виявили зв'язок із абсентеїзмом та схильністю отримувати фінансову допомогу від рідних чи родичів та неофіційними джерелами доходів. Така фінансова пасивність може

бути ознакою більш загальної психологічної риси – схильності до рентної поведінки, а відтак проявлятися і у рентному ставленні до держави. При повній неготовності брати на себе відповідальність і розбудовувати цю державу самотужки.

Крім того, було виявлено, що схильні до абсентеїзму респонденти, стикаються із корупцією (переважно у правоохоронних органах). Цей негативний досвід, вочевидь, підриває довіру до влади та бажання виявляти політичну активність.

А найпоширенішими причинами політичної неучасті які молоді виборці називають самі є проблеми із самопочуттям і здоров'ям, та ряд інших причин, серед яких є недосягнення повноліття, відсутність у списках на виборчому окрузі та неможливість внесення громадянина до списку виборців.

Також ми виявили зв'язок між неучастю у міських виборах та президентських, що може вказувати на закріплення партерну поведінки у свідомості виборців і знайшли спільний фактор зайнятості виборців для обох випадків голосування. Так, можна припустити, що участь у виборчому процесі будь-якого рівня може залежати від того, чи працевлаштована студентська молодь.

3.2. Побудова прогностичної моделі розвитку політичного абсентеїзму

Для підтвердження нашої основної гіпотези ми побудуємо прогностичну модель розвитку політичного абсентеїзму в залежності від шкал психологічних опитувальників, які діагностували особистісну відповідальність та довіру до влади і світу загалом у наших досліджуваних.

Для цього ми використали множинну логістичну регресію, яка працює саме з категоріальними (порядковими у нашому випадку) шкалами [34, 47, 56].

Проте для початку ми побудували таблиці сполучень для шкал використаних психологічних методик, щоб побачити наявний розподіл респондентів по групах за сполученими характеристиками. Групуючою змінною була обрана характеристика участі респондентів у місцевих виборах [61, 60].

Розглядаючи розподіл досліджуваних по групах за полярністю їх ставлення до прихильності навколишнього світу, ми можемо побачити, що респонденти всіх груп переважно позитивно ставляться до оточуючого світу, проте відсоткове співвідношення представників, що негативно сприймають зовнішнє середовище, набагато більше у групі, респонденти якої не брали участі у виборах.

Таблиця 3.9. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та загальне ставлення до прихильності навколишнього світу

Комбінаційна таблиця Ранг_Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	
Ранг_Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу	Оптимістичне, позитивне	Кількість	11	22	13	46
		% в 6.1.	84,6%	81,5%	59,1%	74,2%
		% заг. підсумку	17,7%	35,5%	21,0%	74,2%
	Песимістичне, негативне	Кількість	2	5	9	16
		% в 6.1.	15,4%	18,5%	40,9%	25,8%
		% заг. підсумку	3,2%	8,1%	14,5%	25,8%
Усього	Кількість	13	27	22	62	
	% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%	

Розподіл у групах респондентів, що мають оптимістичне ставлення до контрольованості світу, також не мають особливих відмінностей, проте, спостерігається тенденція до песимістичності у представників груп, які частково брали участь у політичному житті (не проходили «президентське опитування») та проявили електоральний абсентеїзм.

Таблиця 3.10. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та загальне ставлення до контрольованості і справедливості подій

Комбінаційна таблиця Ранг_Загальне ставлення до контрольованості і справедливості подій * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього	
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»		
Ранг_Загальне ставлення до контрольованості і справедливості подій	Оптимістичне, позитивне	Кількість	10	18	14	42	
		% в 6.1.	76,9%	66,7%	63,6%	67,7%	
	% заг. підсумку		16,1%	29,0%	22,6%	67,7%	
	Песимістичне, негативне	Кількість	3	9	8	20	
		% в 6.1.	23,1%	33,3%	36,4%	32,3%	
		% заг. підсумку		4,8%	14,5%	12,9%	32,3%
Усього		Кількість	13	27	22	62	
		% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
		% заг. підсумку		21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Схожі результати ми отримали і аналізуючи ставлення до власного «Я» досліджуваних, де також проявилась тенденція до збільшення песимістично настроєних респондентів у групі з політичною пасивністю та абсентеїзмом. Таким чином бачимо, що тенденція до прояву абсентеїзму у людей з песимістичним (недовірливим, відчуженим) ставленням до навколишнього світу та загальним негативним ставленням до контрольованості та справедливості подій у ньому є доволі виразною. Такі люди не відчують, що впорядкованість – може бути результатом політичної волі та політичних

дій, тому не вважають за потрібне бути політично активними, наприклад, виражати своє волевиявлення на виборах.

Так само ми можемо спостерігати збільшення кількості менш відповідальних респондентів у групах, представники яких не відповідали на «5 важливих питань від президента», але голосували та взагалі не голосуючих на місцевих виборах досліджуваних.

Таблиця 3.11. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння

Комбінаційна таблиця Ранг_Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	
Ранг_Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння	Оптимістичне, позитивне	Кількість	10	18	15	43
		% в 6.1.	76,9%	66,7%	68,2%	69,4%
	Песимістичне, негативне	% заг. підсумку	16,1%	29,0%	24,2%	69,4%
		Кількість	3	9	7	19
Усього	Песимістичне, негативне	% в 6.1.	23,1%	33,3%	31,8%	30,6%
		% заг. підсумку	4,8%	14,5%	11,3%	30,6%
Усього		Кількість	13	27	22	62
		% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Одна із наших попередніх гіпотез, таким чином, підвердилася. На схильність до абсентеїзму дійсно впливає загальне ставлення до світу, оточуючого середовища, віра (зневіра) у його впорядкованість та контрольованість подій у ньому.

Наступним нашим кроком був аналіз того, чи впливає на схильність до абсентеїзму загальна відповідальність респондентів. Для цього ми проаналізувати таблиці сполучень за параметрами участь у місцевих виборах та самооцінка загальної відповідальності (див. таб.3.12).

Також ми можемо побачити, що когнітивний компонент відповідальності у досліджуваних, що голосували та проходили «президентське опитування» переважно є на високому рівні, якщо порівнювати розподіл респондентів всередині груп. Тобто для респондентів, які схильні проявляти політичну активність та участь у виборах характерним є і загальний високий рівень відповідальності, зокрема усвідомлення вадливості власної міри відповідальності щодо подій навколо.

Таблиця 3.12. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та самооцінка загальної відповідальності

Комбінаційна таблиця Ранг_Загальна відповідальність. Суб'єктивна оцінка власної відповідальності *
6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	
Ранг_Загальна відповідальність. Суб'єктивна оцінка власної відповідальності	Відповідальність	Кількість	11	19	15	45
		% в 6.1.	84,6%	70,4%	68,2%	72,6%
	ситуативна	% заг. підсумку	17,7%	30,6%	24,2%	72,6%
		Кількість	2	8	7	17
Усього	Відповідальність	% в 6.1.	15,4%	29,6%	31,8%	27,4%
		% заг. підсумку	3,2%	12,9%	11,3%	27,4%
	ситуативна	Кількість	13	27	22	62
		% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Усього	ситуативна	% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Результати показали, що у інших груп респондентів (які не голосували на виборах, не брали участь у президентському опитуванні) основна сукупність респондентів мають середній рівень відповідальності з тенденцією до надвідповідального рівня.

Розглядаючи результати розподілу за емоційно-мотиваційною характеристикою відповідальності ми можемо сказати, що у всіх групах наших респондентів більшість досліджуваних проявили середній рівень відповідальності.

Таблиця 3.13. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та когнітивний компонент відповідальності

Комбінайна таблиця Ранг_Когнітивний компонент відповідальності * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього	
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»		
Ранг_Когнітивний компонент відповідальності	Навідповідальність	Кількість	6	7	7	20	
		% в 6.1.	46,2%	25,9%	31,8%	32,3%	
		% заг. підсумку	9,7%	11,3%	11,3%	32,3%	
	Відповідальність	Кількість	4	16	13	33	
		% в 6.1.	30,8%	59,3%	59,1%	53,2%	
		% заг. підсумку	6,5%	25,8%	21,0%	53,2%	
	Невідповідальність	Кількість	3	4	2	9	
		% в 6.1.	23,1%	14,8%	9,1%	14,5%	
		% заг. підсумку	4,8%	6,5%	3,2%	14,5%	
Усього			Кількість	13	27	22	62
			% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
			% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Проте, аналізуючи розподіл другого порядку, можна сказати, що респонденти, які голосували на виборах схильні бути більш відповідальними, ніж респонденти зі схильністю до абсентеїзму на емоційному рівні прояву особистісної відповідальності (див. таб.3.14.).

Наступним кроком перевіримо взаємозв'язок політичної участі (активності) або схильності до абсентеїзму (пасивності) у людей з різним проявом особистої відповідальності на поведінково-вольовому рівні (див. таб.3.15).

Поведінково-вольовий компонент відповідальності також проявився на середньому рівні серед усіх груп досліджуваних, проте, аналогічно емоційно-мотиваційному, виявив тенденцію до рівня надвідповідальності у найбільш активних представників електорату та тенденцію до зменшення у тих, хто не проявляє активності на виборах.

Таблиця 3.14. Результати сполучень: участь у місцевих виборах та емоційно-мотиваційний компонент відповідальності

Комбинационная таблица Ранг_Емоційно-мотиваційний компонент відповідальності * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	
Ранг_Емоційно-мотиваційний компонент відповідальності	Надвідповідальність	Кількість	5	8	2	15
		% в 6.1.	38,5%	29,6%	9,1%	24,2%
		% заг. підсумку	8,1%	12,9%	3,2%	24,2%
	Відповідальність	Кількість	7	17	16	40
		% в 6.1.	53,8%	63,0%	72,7%	64,5%
		% заг. підсумку	11,3%	27,4%	25,8%	64,5%
Невідповідальність	Кількість	1	2	4	7	
	% в 6.1.	7,7%	7,4%	18,2%	11,3%	
	% заг. підсумку	1,6%	3,2%	6,5%	11,3%	
Усього	Кількість	13	27	22	62	
	% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%	

Останнім кроком перевіримо взаємозв'язок політичної участі та схильності до абсентеїзму у представників нашої вибірки з різним (високим чи низьким) проявом особистої відповідальності на морально-духовному рівні (див. таб.3.16).

Результати, отримані за цим критерієм суттєво відрізняється від попередніх даних.

Розподіл респондентів за їх морально-духовним компонентом відповідальності виявився зсунутим у бік низьких показників. На відміну від попередніх характеристик особистої відповідальності, де можна було побачити тенденцію до вищих показників відповідальності загалом у всієї вибірки, тут даний компонент у всіх аналізованих нами досліджуваних за рівнем їхньої активності у виборчому процесі групах тяжіє до нижчих рівнів розвитку відповідальності.

Так, у респондентів, що проявили схильність до абсентеїзму (не голосували в обох виборах), більшість мають низький рівень відповідальності, а респонденти, що мають високий рівень відповідальності, представлені в групі найменшою кількістю.

Таблиця 3.15. Результати сполучень: Участь у місцевих виборах та поведінково-вольовий компонент відповідальності

Комбінаційна таблиця Ранг_Поведінково-вольовий відповідальності * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

			6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього
			Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»	
Ранг_Поведінково-вольовий відповідальності	Надвідповідальність	Кількість	3	5	4	12
		% в 6.1.	23,1%	18,5%	18,2%	19,4%
		% заг. підсумку	4,8%	8,1%	6,5%	19,4%
	Відповідальність	Кількість	9	13	10	32
		% в 6.1.	69,2%	48,1%	45,5%	51,6%

	% заг. підсумку	14,5%	21,0%	16,1%	51,6%
Невідповідальність	Кількість	1	9	8	18
	% в 6.1.	7,7%	33,3%	36,4%	29,0%
	% заг. підсумку	1,6%	14,5%	12,9%	29,0%
Усього	Кількість	13	27	22	62
	% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Таблиця 3.16. Результати сполучень: Участь у місцевих виборах та морально-духовний компонент відповідальності

Комбінаційна таблиця Ранг_Морально-духовний компонент відповідальності * 6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?

		6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця?			Усього	
		Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»	Ні, я не голосував і не проходив «президентське опитування»		
Ранг_Морально-духовний компонент відповідальності	Надвідповідальність	Кількість	3	3	2	8
		% в 6.1.	23,1%	11,1%	9,1%	12,9%
		% заг. підсумку	4,8%	4,8%	3,2%	12,9%
	Відповідальність	Кількість	6	15	8	29
		% в 6.1.	46,2%	55,6%	36,4%	46,8%
		% заг. підсумку	9,7%	24,2%	12,9%	46,8%
	Невідповідальність	Кількість	4	9	12	25
		% в 6.1.	30,8%	33,3%	54,5%	40,3%
		% заг. підсумку	6,5%	14,5%	19,4%	40,3%
Усього		Кількість	13	27	22	62
		% в 6.1.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% заг. підсумку	21,0%	43,5%	35,5%	100,0%

Проаналізувавши таблиці сполучень, які представляють актуальну ситуацію представленої вибірки, на базі зроблених нами припущень ми побудували прогностичну модель за допомогою множинної логістичної регресії [34, 47, 56].

Розглядаючи зведений звіт за спостереженнями, ми підтвердили результати представлені у таблицях сполучень щодо взаємозв'язку між показниками загального ставлення до світу, рівнем відповідальності та схильністю до абсентеїзму, водночас, аналізуючи остаточні результати перетворення моделі, можна сказати, що хоч наша модель не виявила статистичної значимості, її правдоподібність покращилась у порівнянні із початковою [44].

Таблиця 3.17. Інформаційна підгонка моделі та псевдо R-квадрат

Інформаційна підгонка моделі					Псевдо R-квадрат	
Модель	Критерії підгонки моделі	Критерії відношення правдоподібності			Кокса і Снелла	
	-2 Log-правдоподібність	Chi-квадрат	ст.св.	Значимість	Нэйджелкерк	
Тільки вільний член	126,125					,277
Кінцева	106,017	20,108	24	,691	McFadden	,153

Аналізуючи показники, представлені у таблиці «Псевдо R-квадрат», ми можемо сказати, що наша модель може пояснити невелику частину дисперсії вибірки. Її пояснювальна цінність коливається від 15,3% за показником максимізованої ймовірності Макфаддена (McFadden), 27,7% за критерієм Кокса і Снелла та 31,5% за Нэйджелкерком [88, 44].

Для побудови логістичної регресії за еталонну групу ми взяли респондентів, що схильні до політичного абсентеїзму (не голосували на останніх президентських чи місцевих виборах), тому подальші значення будуть розглядатися у порівнянні з нею. Розглядаючи таблицю оцінок параметрів (див. у додатках), ми можемо сказати, що ми виявили, що константу для діагностування різниці у групі активних виборців, яка дорівнює -2,332, а в групі, респонденти якої голосували, але не проходили президентське опитування, константа є меншою і дорівнює -1,556. Це

означає, що для отримання різниці між еталонною групою та порівнюваною треба подолати заданий поріг [34, 47, 56].

Крім того, ми виявили середню різницю у показниках між групами респондентів за критерієм участі / не участі у виборах та показниками за іншими шкалами (ставлення до навколишнього світу, власного «Я», рівень особистісної відповідальності), яку ми можемо спостерігати у таблиці 3.18. Проте, статистична значимість отриманих результатів даної моделі не виявлена, тому для побудови прогностичної моделі необхідні подальші дослідження.

Таблиця 3.18. Оцінки параметрів та середня різниця між групами

6.1. Чи брали Ви участь у місцевих виборах в якості виборця? ^a		B	B	Різниця між групами	
Так, я голосував і проходив «президентське опитування»	Свободный член	-2,332	-1,556	+0,776	Так, я голосував, але не проходив «президентське опитування»
	Оптимістичне ставлення до прихильності навколишнього світу	1,091	,774	+0,317	
	Песимістичне ставлення до прихильності навколишнього світу	0 ^b	0 ^b	0	
	Оптимістичне ставлення до контрольованості і справедливості подій	,205	-,595	-0,8	
	Песимістичне ставлення до контрольованості і справедливості подій	0 ^b	0 ^b	0	
	Позитивне переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння	,183	-,427	-0,610	
	Негативне переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями і везіння	0 ^b	0 ^b	0	
	Загальна відповідальність	,386	-,223	+0,609	
	Загальна ситуативна відповідальність	0 ^b	0 ^b	0	
	Надвідповідальність: Когнітивний компонент	-1,189	-,041	-1,148	
	Відповідальність: Когнітивний компонент	-1,105	,654	+1,759	
	Невідповідальність: Когнітивний компонент	0 ^b	0 ^b	0	
	Надвідповідальність: Емоційно-мотиваційний компонент	1,360	3,137	+1,777	
	Відповідальність: Емоційно-мотиваційний компонент	-,455	,982	+1,437	
Невідповідальність: Емоційно-мотиваційний компонент	0 ^b	0 ^b	0		

Надвідповідальність: Поведінково-вольовий компонент	,463	-,930	-1,393
Відповідальність: Поведінково-вольовий компонент	1,759	-,103	-1,656
Невідповідальність: Поведінково-вольовий компонент	0 ^b	0 ^b	0
Надвідповідальність: Морально-духовний компонент	1,341	1,171	+0,17
Відповідальність: Морально-духовний компонент	,188	1,165	+0,977
Невідповідальність: Морально-духовний компонент	0 ^b	0 ^b	0

Таким чином, хоч прогностична модель потребує додаткових наукових досліджень, проте аналізуючи таблиці сполучень, які представляють актуальну ситуацію представленої вибірки, ми можемо сказати, що респонденти, які були найбільш активними та приймали участь у голосуванні на міських виборах, мають більш позитивний прояв у загальній довірі до світу, порівняно з респондентами, що обрали стратегію політичного абсентеїзму.

Так само, активні громадяни, представлені у вибірці, мають більшу віру у змістовність та контрольованість навколишнього та більш позитивне ставлення до власного «Я» та його цінності, порівняно із менш активними представниками електорату.

Також шкали відповідальності мають схожі тенденції у представників різних груп. Так, самооцінка відповідальності респондентами показала, що ті, хто бере участь у виборах мають більш позитивне уявлення про дану якість у себе, ніж у пасивних представників.

Якщо ж розібрати особистісну відповідальність на компоненти, то найбільшу виразність показала саме когнітивна характеристика відповідальності, за якою склад груп істотно відрізнявся. Емоційно-мотиваційний та поведінково-вольовий компоненти проявили найбільшу схожість у розподілі серед різних груп, але проявили тенденції до прояву більшого розвитку характеристик у найбільш активних громадян.

Хоч схожа тенденція до розвитку громадянської відповідальності спостерігалася й у відношенні до морально-духовного компоненту особистої

відповідальності, проте тут показники були на порядок меншими для усієї вибірки. Це може свідчити про інші життєві пріоритети, які формувались у молоді в ході політичної соціалізації, або зневіру у державних інститутах чи суспільному порядку, політичну та інформаційну заангажованість та втому. Проте дані припущення є перспективною темою подальших наукових досліджень.

3.3. Розробка рекомендацій щодо зниження рівня політичного абсентеїзму

Враховуючи результати нашого дослідження, ми можемо розробити систему порад та рекомендацій для поліпшення ситуації, пов'язаної із невеликою політичною активністю та ситуативним абсентеїзмом у молодих українських виборців.

Більшість нашої вибірки складалася із жінок, проте результати перевірки показали, що серед представників чоловічої статі існує більша тенденція до політичної неучасті, ніж до активності, тому ми пропонуємо звертати на це увагу при розробці програм для залучення виборців.

Також було виявлено, що студентська молодь має непостійну політичну поведінку: у президентських виборах третина представників вибірки взяли участь у обох турах, а решта досліджуваних брали участь лише у першому турі або пропустили вибори; а на міському рівні більшість взяли участь у голосуванні, але не проходили «президентське опитування».

При цьому, представники юнацтва, що працюють за наймом, схильні проявляти більш нестабільну електоральну поведінку, ніж ті, що отримують вищу освіту, та одночасно вони схильні до абсентеїзму. Тому, можна зробити висновки, що працююча молодь менше цікавиться політикою. Тож, для розробки програми протидії політичного абсентеїзму варто більшу увагу приділяти їх інтересам. Так, наприклад, можна прив'язувати цінності

демократичного управління державою та участь у політичному житті своєї країни до економічної стабільності та розвитку, в якому зацікавлені молоді працівники.

В ході дослідження були виявлені зв'язки із джерелами доходів молодого покоління та їх політичною участю. Для більшості респондентів, які проявили абсентеїзм, характерно отримувати допомогу від рідних та родичів, а представники ситуативної електоральної поведінки основними джерелами доходу була соціальна допомога від держави та заробітки за кордоном. Так, ми можемо припустити, що громадянам, які голосували на одному з турів виборів, притаманна ідентифікація із державою та початкове формування навченої безпорадності та рентне ставлення до держави, або протилежна тенденція маргіналізації та ідентифікація із працівниками та громадянами інших країн. Тому, на нашу думку, державі варто підтримувати ефективну співпрацю із працедавцями та включити в програму політичного залучення сприяння працевлаштування молоді в Україні.

Розглядаючи громадян, що систематично проявляють абсентеїзм, що схильні до фінансової підтримки рідних та знайомих, ми можемо припустити їх високу залученість у міжособистісні відносини та формування навколо себе у стабільного соціального оточення, яке виступає в ролі особливої соціальної системи з великою цінністю для її учасників, яка може функціонувати як соціальна бульбашка. Також ми можемо припустити незавершений процес сепарації молоді, що є достатньо розповсюдженим явищем серед українців, в результаті якого формуються уже згадані тісні міжособистісні відносини. Даний фактор також може бути використаний для подолання абсентеїзму. Так, як основою політичної соціалізації є сім'я, то формування довірчих відносин дорослого покоління та державних установ будуть сприяти більшій лояльності громадян до країни, і як наслідок –

залученості молодого покоління, що ще не завершило процес сепарації у політичне життя.

Крім того, ми виявили, що є статистично значимий зв'язок між пасивною електоральною поведінкою та неофіційними джерелами доходів. Саме по собі явище розповсюдження неофіційних джерел доходів серед громадян, є сигналом до низького рівня життя та розвитку економіки, тож ефективна робота із офіційного працевлаштування молоді має частково вирішити цю проблему, а також підтримка працедавців та сприяння розвитку бізнесу з боку держави має покращити економічні умови громадян. Можна сказати, що покращення суб'єктивного благополуччя громадян може сприяти налагодженню діалогу з державою та більшій активності громадян у політичному житті країни.

В ході дослідження також були виявлені зв'язки із особистими зіткненнями молодого електорату з проявами корупції. Найчастіше юнацтво стикалося із проявами корупції у медичній сфері, при оформленні документів у державних установах та правоохоронних органах. Проте було встановлено, що респонденти, які зустрілися із корупцією з боку правоохоронних органів, більше схильні до проявів абсентеїзму. Тому, ми можемо вдатися до припущення, що саме корумпованість правоохоронних органів може провокувати недовіру до державних структур та формування унікаючої політичної поведінки у молодих виборців, адже даний інститут є втіленням державної безпеки, яка гарантує спокій та стабільність нашого суспільства. Так, велику увагу треба приділяти налагодженню та збільшенню ефективності роботи державних інститутів та їх комунікації з громадянами.

Отже, для подолання абсентеїзму варто великої уваги приділяти проблемним питанням нашої країни та їх вирішенню на державному рівні. При цьому на абсентеїзм впливають найрізноманітніші чинники, тому їх знаходження та вирішення має бути пріоритетним завданням для чиновників.

Також варто зазначити, що різноманітність факторів впливу зобов'язує науковців різних дисциплін шукати спільний шлях для вирішення проблеми політичного абсентеїзму.

Крім того, виявлений нами зв'язок між політичною участю у виборах міського рівня та президентського, нашою думкою, наводить на думку про кристалізацію поведінкового патерну абсентеїзму, що потребує більш глибоких досліджень.

Важливим аспектом нашого дослідження є виявлення взаємозв'язку між політичним абсентеїзмом та такими психологічними характеристиками молоді як негативне та песимістичне ставлення до світу, недовіра до нього, відчуття зневіри у можливості його впорядкування, відсутність впевненості у власних силах, щодо зміни оточуючої дійсності, а також слабо розвинутих відчуттям особистої відповідальності. Саме цю тенденцію можна використовувати у профілактичних програмах, спрямованих на молоддь. Часто ті, хто працюють з молоддю, наприклад у ВИШах не можуть побороти корупцію в країні і розібратися з зайнятістю та економічними проблемами, як чинниками абсентеїзму, про які ми говорили вище. Але педагоги та виховники, психологи, соціальні працівники та інші фахівці, які працюють з молоддю, можуть виховувати позитивне ставлення до світу, віру в те, що його впорядкованість залежить від нас, формувати у молоді банальну відповідальність за свої дії – і таким чином впливати і на їх політичну активність.

Висновки до Розділу III

У результаті проведеного емпіричного дослідження нами були виокремлені основні психологічні чинники схильності молоді до абсентеїзму.

Для порівняння попередньо виділених груп за критерієм участі у міських виборах ми використали параметричні критерії Левіна, Стюдента (для незалежних груп) та однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA.

Порівнюючи крайні вияви активності та пасивності за допомогою обраних критеріїв, ми виявили, що є збіг у виділенні міжгрупової різниці за статтю, основним джерелом доходу та шкалами загальної довіри до світу та суб'єктивної оцінки власної відповідальності. Додаткове використання однофакторного дисперсійного аналізу показало збіг за параметром статі та основного роду занять за критерієм Левіна. Проте інші шкали були підтверджені частково, а деякі були спростовані.

Застосування критерія Краскела-Уолліса дозволило виявити статистично значиму різницю між групами за шкалами: основний рід занять, джерела доходу, зацікавленість у політичному житті, доступність необхідної інформації про кандидатів, їх партії, тези, програми і лозунги під час місцевих виборів, довіра до церкви, судів, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та Президента, досвід стикання з корупцією, у респондентів з активною та пасивною поведінкою на виборах.

Було виявлено, що для молоді, схильної до абсентеїзму, характерними ознаками є вищий ступінь зайнятості (студенти, що працюють, а не лише навчаються). Для частини з них характерною є наявність неофіційних джерел доходів, що може свідчити про налаштування на дистанційоване чи позбавлене довіри ставлення до державної системи. При цьому, ми виявили, що у частини респондентів, схильних до абсентеїзму, може проявлятися певна життєва інфантильність (фінансова залежність від інших членів родини).

Для молоді, схильної до абсентеїзму характерна більша у порівнянні з політично активними студентами ступінь недовіри до соціально-політичних інститутів (церкви, судів, Кабінету Міністрів, Президента, Верховна Рада). Це виразно підкреслює їх відстороненість від соціально-політичного життя, розчарування у можливості його впорядкування через подібні інституції, принаймні в Україні.

Виявлено, що для респондентів, схильних до абсентеїзму характерним є досвід стикання з корупцією, переважно це корупція у правоохоронних органах, але також у медичній та інших сферах. Цей чинник також тісно пов'язаний із формуванням загальної недовіри до соціально-політичної системи в країні.

З'ясовано, що уникання участі у виборах не пов'язано з когнітивними чинниками (нестачею важливої інформації про цей процес, кандидатів тощо). Переважна більшість пасивних виборців заявляє, що їм була доступна уся необхідна інформація. Свою причину неучасті у виборах такі респонденти схильні покласти на зовнішні та ситуативні обставини (проблеми зі здоров'ям, відсутність у списку виборців тощо).

Здійснений аналіз дозволив також виявити соціально-психологічні характеристики респондентів, схильних до абсентеїзму. Для них характерним є низький рівень довіри до світу, віри у змістовність та контрольованість світу та більш негативне ставлення до цінності власного «Я» у порівнянні з групою респондентів, що проявляє політичну активність. Також було виявлено, що у політично пасивної молоді нижчий рівень розвитку особистої відповідальності та її компонентів, ніж у молодих людей, які активно голосують на виборах.

На основі виявлених тенденцій нами були розроблені загальні рекомендації, спрямовані на подолання схильності до абсентеїзму у молоді як для політичних діячів, так і для осіб, які займаються освітою та вихованням підростаючого покоління.

ВИСНОВКИ

У результаті здійсненого дослідження нами були проаналізовані основні психологічні чинники схильності молоді до абсентеїзму.

Для досягнення поставленої мети дослідження виконано наступні завдання:

1. В ході теоретичного аналізу соціологічних, психологічних, політологічних, управлінських досліджень нами було виявлено загальний індикатор явища абсентеїзму: уникнення від виконання обов'язків та реалізації своїх прав. Більшість досліджених нами напрацювань вказували, що абсентеїзм є особливим типом поведінки особистості. Тому ми розглядали політичний абсентеїзм з точки зору політичної та електоральної поведінки громадянина, спрямованої на реалізацію свого громадянського обов'язку та політичних прав.

Серед наукових напрацювань нами було виявлено низку чинників абсентеїзму, які ми розділили на три основні групи: соціально-демографічні, соціально-психологічні та пов'язані з державним управлінням. До групи соціально-демографічних провокуючих факторів ми віднесли юний вік, низький рівень освіченості та комунікаційний вплив суспільства й окремих громадян. До соціально-психологічних були зараховані зовнішній локус контролю; низький рівень суб'єктивного благополуччя; небажання бути причетним до політики і виборчого процесу; відчуття політичного безсилля; політичну апатія, дистанціювання від влади, знецінення електоральної діяльності; особливості політичної культури; негативізм, роздратування, спрямовані на політичну сферу; історично сформований менталітет, що підкріплюється актуальними політичними процесами. Водночас серед пов'язаних з державним управлінням чинників ми виділили девіантні та протестні тенденції громадян; відсутність налагодженого політико-правового поля в державі та очікуваного «зворотнього зв'язку» від посадовців;

відсутність системи соціального ліфту; формування ідейного вакууму та руйнування системи цінностей і соціальних норм, які забезпечують соціальний порядок; нестабільність та невизначеність політичної ситуації.

Також ми розглянули особливості формування політичного абсентеїзму української молоді через призму політичної соціалізації в несприятливих умовах демократичного транзиту та розвитку особистості в умовах політичної нестабільності. Таким чином, на основі нашого теоретичного аналізу, була створена модель, що пояснює формування та прояву абсентеїзму молоді за ступенем розвитку особистісної відповідальності та рівнем довіри до світу.

2. Розроблено загальну методологічну схему дослідження психологічних чинників схильності молоді до абсентеїзму. Дібрано відповідні методики. Зокрема була розроблена авторська анкета, що базувалась на принципах соціологічних, психологічних та політологічних опитувань. Для діагностики довіри ми використовували «Шкалу базисних переконань (Янов-Бульман) WAS», який діагностує основні глибинні установки людини у ставленні до світу та до самої себе. Для діагностики загальної відповідальності ми обрали тест «ЕДВ: експрес-діагностика відповідальності», який визначає стійкість прояву даної ознаки, а для вивчення громадянської відповідальності її рівнів та компонентів ми взяли для дослідження тест «На скільки відповідальна Ви особистість?» (О. Фурман).

Вибірку дослідження склали молоді люди віком від 18 до 25 років з різних регіонів України.

3. В ході нашого дослідження були виявлені статистично значимі зв'язки між схильністю до абсентеїзму та такими характеристиками респондентів як основний рід занять, джерела доходу, зацікавленість у політичному житті, доступність необхідної інформації про кандидатів, їх

партії, тези, програми і лозунги, довіра до церкви, судів, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та Президента, досвід стикання з корупцією, а також рівнем загальної довіри до світу та суб'єктивної оцінки власної відповідальності. Таким чином, основна наша гіпотеза підтвердилася, адже ми виявили тенденцію до низької довіри до світу та ситуативної відповідальності у представників, що виявили схильність до абсентеїзму.

Було виявлено, що для молоді, схильної до абсентеїзму, характерними ознаками є вищий ступінь зайнятості (студенти, що працюють, а не лише навчаються), можливою є наявність неофіційних джерел доходів. При цьому, ми виявили, що у частини респондентів, схильних до абсентеїзму, може проявлятися певна життєва інфантильність (фінансова залежність від інших членів родини). Для таких молодих людей характерна більша у порівнянні з політично активними студентами, ступінь недовіри до соціально-політичних інститутів (церкви, судів, Кабінету Міністрів, Президента, Верховна Рада). Вони стикалися з корупцією у різних інстанціях. Їх уникання участі у виборах не пов'язано з когнітивними чинниками (нестачею важливої інформації про цей процес, кандидатів тощо), натомість свою причину неучасті у виборах такі респонденти схильні покладати на зовнішні та ситуативні обставини (проблеми зі здоров'ям, відсутність у списку виборців тощо). Молоді люди. Схильні до абсентеїзму мають низький рівень довіри до світу, віри у змістовність та контрольованість світу та більш негативне ставлення до цінності власного «Я» у порівнянні з групою респондентів, що проявляє політичну активність. Також було виявлено, що у політично пасивної молоді нижчий рівень розвитку особистої відповідальності та її компонентів, ніж у молодих людей, які активно голосують на виборах.

4. На основі виявлених тенденцій нами були розроблені загальні рекомендації, спрямовані на подолання схильності до абсентеїзму у молоді як

для політичних діячів, так і для осіб, які займаються освітою та вихованням підростаючого покоління.

Подальшими перспективами дослідження можуть бути деталізація уявлень про соціально-психологічні чинники неучасті у виборах молодих людей з різних соціально-демографічних груп та прошарків (робітнича молодь, незайнята молодь), а також розробка більш точних прогностичних моделей схильності до абсентеїзму для старшокласників, яка б могла використовуватися як методологічна основа для розробки профілактичних програм, спрямованих на підвищення політичної активності майбутніх виборців.

Джерела та література

1. Абсентеїзм поняття ознаки форми [Електронний ресурс] / онлайн-бібліотека THELIB.INFO, режим доступу:
<https://thelib.info/politologiya/1696642-absenteizm-ponyattya-oznaki-formi/>
2. Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г.А. Алмонд, С. Верба// пер. Л.Л.Галкина. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf
3. Андрощук Н. Гриневич Л. Интерв'ю до Дня пам'яті жертв голодомору: #політикаUA21.11.2019 Людмила Гриневич / Н.Андрощук, Л.Гриневич / RadaTVchannel. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.youtube.com/watch?v=mMWw1ZSC18g&ab_channel=RadaTVchannel
4. Анисимова О.В. Социально-психологический анализ проблемы абсентеизма [Електронний ресурс] // Ученые записки. Сер. Психология. Педагогика. Т.1. №1(5), 2009. – Режим доступу до ресурсу:
<https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskii-analiz-problemy-absenteizma>
5. Балабан Р. Результати парламентських виборів 1990, 1994, 1998 рр.: політологічний аналіз // Нова політика. 1998. №6. С. 2-5.
6. Барежнев В. А., Тиой И. Электоральное поведение: основные подходы и аналитические модели в Западной социологии.
7. Бекешкіна І. Е. Партиїні ідентифікації та партиїні преференції як характеристики політичної свідомості // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 5. – К.: ІС НАНУ, 2001. – С. 41 – 56. Бекешкіна І. Е. Партиїні преференції та вибір кандидатів // Загальнонаціональні опитування exit poll: Парламентські вибори–1998. Президентські вибори–1999. Парламентські вибори – 2002. – К.: Заповіт, 2002. – С. 69 – 73.

8. Бех І.Д. Відповідальність як внутрішнє джерело самореалізації особистості /Психологічні джерела виховної майстерності
9. Бельська Т.В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу [Електронний ресурс] / Т.В. Бельська. - 2008 р. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/09.pdf>
10. Бинарная логистическая регрессия [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:: http://www.datuapstrade.lv/rus/spss/section_16/4/
11. Бродовская Е.В., Королев П.А. Демократический транзит на посткоммунистическом пространстве: подходы к определению, модели, этапы [Електронний ресурс] / Е.В Бродовская., П.А.Королев / Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки: Тула – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/demokraticeskij-tranzit-na-prokommunisticheskom-prostranstve-podhody-k-opredeleniyu-modeli-etapy/viewer>
12. Бунь В. Електоральна поведінка в Україні: фактори формування [Електронний ресурс] // Сайт Центру політичних досліджень / Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / Укл. Романюк А.С., Скорчиляс Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2005. – 152 с.: http://postua.info/Bun2005_2.htm
13. Бунь В. Електоральний вибір та електоральна поведінка: основні моделі [Електронний ресурс] / В. Бунь // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository: Львів. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11622/1/5_18Ukr_nac_ideya.pdf
14. Бучин М.А. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки // Політологічні студії. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 2. С. 174–182. :

<http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38811/16-Buchin.pdf?sequence=1>

- 15.Высоцкая С. Абсентеизм или «аллергия» на работу: как вычислить и обезвредить [Электронный ресурс] // Analytics quality management. – 2020 – Режим доступа до ресурсу: <https://aqm.by/stati/hr/absenteizm-ili-allergiya-na-rabotu-kak-vychislit-i-obezvredit-/>
- 16.Гаврилюк Д.Ю. Політологічні розвідки причин вияву в політичній практиці феномену абсентеїзму [Електронний ресурс] / Д. Ю. Гаврилюк // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова Вип. 6. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0WfcfuCGQJoJ:www.irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nchnpu_022_2011_6_21.pdf+%&cd=8&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
- 17.Громадська та політична активність молоді: сучасна дійсність / Громадський Простір, 2019: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadska-ta-politychna-aktyvnist-molodi-suchasna-dijsnist>
- 18.Гуменюк О. Презентеїзм Верховної Ради [Електронний ресурс] // Відкрите суспільство, 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://osf.org.ua/parlament/view/100>
- 19.Джандубаева Зурида Заудиновна. Абсентеизм как феномен современнойроссийскойпрактики : дис. кандидата соц. наук:22.00.04/ Джандубаева Зурида Заудиновна. - М., 2005. - 134 с
- 20.Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология. – М.: Новая школа, 1996. – 352 с.

21. Дуткевич Т.В. Психологія ранньої юності [Електронний ресурс] / Дитяча психологія / Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с – Режим доступу до ресурсу:
https://pidru4niki.com/17090424/psihologiya/psihologiya_rannoyi_yunosti;
https://shron1.chtyvo.org.ua/Dutkevych_Tetiana/Dytiacha_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=b6njdqsmi9m56l9mhjsg923vq7
22. Електоральна поведінка та партійна ідентифікація. Реферат:
<https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28705/>
23. Жванія Т.В. Електоральна поведінка: теоретичні підходи до вивчення // Т. В. Жванія // Сучасне суспільство. - 2014. - Вип. 1. - С. 39-49. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2014_1_6
24. Жлуктенко В. І. Наконечний С. І. Савіна С. С. Теорія ймовірностей і математична статистика навчальний посібник у двох частинах частина II математична статистика [Електронний ресурс] // Ред. Н. Царик. – Режим доступу до ресурсу:
https://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/Biblioteka/Teoriya_ymovirnostey/teor2/Teoriya_ymovirnostey_2_mat_chast.Pdf
25. Інтерпретація результатів расчета критерія Т-Ст'юдента для незалежних виборок в SPSS [Електронний ресурс] // Математическая статистика для психологов. – Режим доступу до ресурсу:
<https://statpsy.ru/video/video-rezultat-studenta/>
26. Карнаух, А. А., Зайченко, Л. М. Осмислення понять «довіра» та «політична довіра» у політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 2020. №22(28), С. 60-66. – Режим доступу до ресурсу: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/871> (дата звернення: 15.04.2021).

- 27.Ковлер А.И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт/ КовлерА.И.- М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. —116 с.
- 28.Концепція розвитку громадянської освіти в Україні[Електронний ресурс] // Нова українська школа.. – Режим доступу до ресурсу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>
- 29.Крижанівська В.І. (2020). Політична участь та мотивація до неї: евристичний потенціал соціологічних концепцій Донателли Делла Порти і Дрю Халфмана (порівняльна характеристика). *Український соціологічний журнал*, 22, 36-51. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2019-22-04>
- 30.Критерий Краскела - Уоллиса (Н-критерий) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eztests.xyz/criteria/kruskalwallis/>
- 31.Критерий Шапиро — Уилка [Електронний ресурс]/ Coursera. – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.coursera.org/lecture/statisticheskikh-vzaimosvyazey/2-6-kritierii-shapiro-uilka-14kOZ>
- 32.Критерий Шапиро-Уилка [Електронний ресурс] // MachineLearning.ru. – Режим доступу до ресурсу: http://www.machinelearning.ru/wiki/index.php?title=%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%BE-%D0%A3%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%B0
- 33.Кузнецов И.И. Парадигма транзитологии (плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода) // *Общественные науки и современность*. 2000. № 5. С. 46 - 51.
- 34.Кулеба О., Бучин М., Абсентеїзм як форма низької політичної участі // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, випуск 23,

2011: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25769/17-Kuleba.pdf?sequence=1>

35. Линейная регрессия [Электронный ресурс] // Математическая статистика для психологов. – Режим доступа до ресурсу: <https://statpsy.ru/regression/linejnaya-regressiya/>
36. Малинкович В. О причинах «оранжевой революции» в Украине [Электронный ресурс] // Международный институт гуманитарно-политических исследований / сбор. "Оранжевая революция" / М.: Европа, 2005. – Режим доступа до ресурсу: http://www.igpi.ru/monitoring/ukraine/new_ukr/revolution/1118840376.html
37. Мельцер А.В., Чашин В.П., Лахгайн Б., Ерастова Н.В., Копылкова А.С. Здоровье работников: вопросы абсентеизма и презентеизма(обзор литературы) [Электронный ресурс] // Профилактическая и клиническая медицина, Северо-Западный государственный медицинский университет им. И.И. Мечникова: Санкт-Петербург, 2018. - № 2 (67) с. 5-15, – Режим доступа до ресурсу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35458586>
38. Метод Колмогорова-Смирнова [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: : <https://medstatistic.ru/methods/methods10.html>
39. Методики диагностики ответственности - Тест «экспресс–диагностика ответственности» (ЭДО) [Электронный ресурс] / Ваш психолог– Режим доступа до ресурсу: <http://www.vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist/69-diagnosis-emotional-and-the-personal-sphere/2452-metodiki-diagnostiki-otvetstvennosti?start=4>
40. Милчаков К. Статистический метод (критерий): как выбрать для анализа? [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=ZaZYy0YUdY8&ab_channel=KirillMilchakov

41. Митина Н.Н. Абсентеизм персонала как вид деструктивного поведения в организации [Электронный ресурс] // Современная экономика: проблемы и решения / Воронежский государственный университет: Воронеж, 2018. - №2 (98) с. 61-67 / DOI: 10.17308/meps.2018.02/1814 – Режим доступа до ресурсу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32830501>
42. Міжнародний екзит-пол 31 березня 2019 [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг», 02.04.2019.: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/mezhdunarodnyy_ekzit-pol_31_marta_2019.html
43. Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності / Слово і діло: аналітичний портал, 2020 : <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/infografika/polityka/miscevi-vybory-ukrayini-yak-zminyuvalasya-yavka-period-nezalezhnosti>
44. Моренець В. Відповідальність як феномен / В. Моренець // Інтелект-проект Києво-Могилянської бізнес-школи «Open». URL: <http://open.kmbs.ua/vidpovidalnist-yak-fenomen/>
45. Мудзибаєв К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.
46. Мультиномиальная логистическая регрессия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.datuapstrade.lv/rus/spss/section_16/5/
47. Н. Ковб Громадянська освіта в часи пандемії: рятувальний інструмент для вчителя/ Освіта.уа.: <https://osvita.ua/school/reform/81963/>
48. Наследов А. IBM SPSS Statistics 20 и AMOS: профессиональный статистический анализ данных.— СПб.: Питер, 2013. — 416 с.: ил.
49. Нелинейная регрессия [Электронный ресурс] // Математическая статистика для психологов. – Режим доступа до ресурсу: <https://statpsy.ru/regression/nelinejnaya-regressiya/>

50. Непараметрический критерий Н Крускала-Уоллеса [Электронный ресурс] // Математическая статистика для психологов. – Режим доступа до ресурсу: <https://statpsy.ru/kruskal/h-kruskalla/>
51. Олпорт Г. Личность в психологии. – М.: КСП, СПб: "Ювента", 1998. – 345 с.
52. Опросник «Способы совладающего поведения» Лазаруса [Электронный ресурс] / Psylab.info // Энциклопедии психодиагностики. – Режим доступа до ресурсу: https://psylab.info/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%C2%AB%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%8B_%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%89%D0%B5%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%C2%BB_%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B0
53. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О.А. Донченко, Н.В. Хазратова та ін. За ред. М.М. Слюсаревського. - 2008. Київ: Міленіум. – С. 495.
54. Остапенко М. А. Політична культура суспільства / М.А. Остапенко / навч. посіб. / МАУП: Бібліогр. - К., 2008. — 96 с.– Режим доступа до ресурсу: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/polit_kult_sysp.pdf
55. Пишу про распространённые студенческие ошибки в работе со статистикой [Электронный ресурс] // SPSS в психологии и социальных науках: сообщество пользователей SPSS, 2016.– Режим доступа до ресурсу: <https://ru-spss.livejournal.com/199133.html>
56. Процюк А., Горбаль А. Исторична явка (2010-2019) / Український центр суспільних даних, 2020: <https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/>

57. Психічне здоров'я працівників державних установ: монографія [Електронний ресурс] / Д. П. Власюк, Л. В. Засєкіна, О. В. Кихтюк та ін. / за заг. ред. Л. В. Засєкіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – 148 с., С. 14. – Режим доступу до ресурсу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15956/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80.pdf
58. Ранговый критерий Крускала-Уоллиса. Непараметрический метод для полностью рандомизированного эксперимента [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://baguzin.ru/wp/rangovyj-kriterij-kruskala-uollisa/>
59. Расчет линейной регрессии в SPSS [Електронний ресурс] // Математическая статистика для психологов. – Режим доступу до ресурсу: <https://statpsy.ru/regression/raschet-regressij-v-spss/>
60. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: Науково-популярне видання. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: К.І.С., 2019. – 272 с.
61. Рябчук Н. Украинская трансформация: между демократией и авторитаризмом [Електронний ресурс] / Рябчук Н. /– Режим доступу до ресурсу: <http://www.bigyalta.com.ua/story/7228>
62. Скороход О. Людмила Гриневич, історик: За злочин Голодомору відповідальність несе вся вертикаль: від Сталіна до активістів на місцях / О. Скороход, Л. Гриневич / Цензор.НЕТ: Інтерв'ю з України.– 2020. <https://rozmova.wordpress.com/2020/12/17/liudmyla-hrynevych/>
63. Слепко Ю. Н., Ледовская Т. В., Цымбалюк А. Э. Анализ данных и интерпретация результатов психологического исследования [Текст] : учебное пособие; изд-е 2-е, испр. и доп. / Ю.Н. Слепко, Т.В. Ледовская,

А. Э. Цымбалюк. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2015.
– 164 с.

64. Создание таблиц сопряженности [Электронный ресурс] // WebResearch.–
Режим доступа до ресурсу:
http://www.datuapstrade.lv/rus/spss/section_11/1/
65. Сотникова С.И. Трудовой абсентеизм: смена парадигмы эффективности
рабочего времени [Электронный ресурс] // ред. Бобров Л.К. /
Интеграция науки и общества на современном этапе. Сборник
материалов V Международной научно-практической конференции /
Новосибирский государственный университет экономики и управления
"НИНХ": Новосибирск, 2018. с. 424-231 – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37639848>
66. Сравнение средних более двух независимых выборок (ANOVA)
[Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу::
http://www.datuapstrade.lv/rus/spss/section_13/4/
67. Тест на локус контроля Роттера [Электронный ресурс]/ Psylab.info
//Энциклопедии психодиагностики. – Режим доступа до ресурсу:
https://psylab.info/%D0%A2%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%BD%D0%B0_%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0
68. Топалова С. Абсентеїзм як проблема: між активністю та
компетентністю [Электронный ресурс] / С. Топалова. – 2020. – Режим
доступу до ресурсу:
https://rus.lb.ua/blog/svetlana_topalova/450092_absenteizm_yak_problema_mizh.html

- 69.Травми українців: як припинити страждання? Інтерв'ю з Віталієм Климчуком [Електронний ресурс]: Радіо Свобода. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29269978.html>
- 70.Урсуленко К. В. Довіра соціальна // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20476
- 71.Фоломєєв М.А., Крижанівська В.І. Абсентеїзм як соціальний феномен: особливості інтерпретації. [Електронний ресурс] / М.А., Фоломєєв, В.І. Крижанівська / *Габітус: Соціальні структури та соціальні відносини.* – 2020, Вип. 12. Т. 1.С. 73-81 DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.12> (дата звернення: 15.04.2021).
- 72.Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження / *Психологія і суспільство. Соціальна психологія*, 2015. №1 С. 65-91. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/2885/1/%d0%a4%d1%83%d1%80%d0%bc%d0%b0%d0%bd%20%d0%9e..pdf> (дата звернення: 15.04.2021).
- 73.Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.:РОССПЭН, 2003. С.368.
- 74.Царенко О. (2012). Абсентеїзм: Царенко сутність визначення, причини та шляхи подолання // *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Вип. 1(4), с. 187-191. Retrieved із <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/33>
- 75.Шкала базисных убеждений (WAS; Р. Янов-Бульман) [Електронний ресурс]/ Psylab.info //Энциклопедии психодиагностики – Режим доступу до ресурсу:

https://psylab.info/index.php?title=%D0%A8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0_%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%81%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9&mobileaction=toggle_view_desktop

76. Шляхтун П.П. Етапи політичної соціалізації. [Електронний ресурс] / П.П. Шляхтун / Політологія (теорія та історія політичної науки): Навчальний посібник. - К.: Либідь, 2005. 472 с. С. 414-418 – Режим доступу до ресурсу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk756391.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).
77. Щербина В. Повестки общего в Украине: от демократического транзита к неопатримониализму, этнонационализму и техноутопизму / В. Щербина / *Strategic group Sofia*. – Режим доступу до ресурсу: <http://sg-sofia.com.ua/povestka-obshego-v-ukraine> (дата звернення: 15.04.2021).
78. Як відбувалися вибори Президента України з часів незалежності / УА:Полтава, 2019: <https://pl.suspilne.media/news/19451>
79. Яременко О., Міщенко М. Політичні уподобання українців як чинник впливу на політичні процеси // Політична думка. 2000. №1. С. 3-18.
80. Christopher M. Berry Ariel M. Lelchook Malissa A. Clark A meta-analysis of the interrelationships between employee lateness, absenteeism, and turnover: Implications for models of withdrawal behavior [Електронний ресурс] // Journal of Organizational Behavior Volume 33, Issue 5 p. 678-699 // First published: 22 August 2011, <https://doi.org/10.1002/job.778> – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/job.778>
81. Claire Armstrong Presenteeism [Електронний ресурс] // Volume 11. Organizational Behavior First published: 21 January 2015 <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom110288>. – Режим доступу до

ресурсу:

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118785317.weom110288>

82. Conducting a Shapiro-Wilk Normality Test in SPSS [Электронный ресурс].

– Режим доступа до ресурсу:

https://www.youtube.com/watch?v=9KKAX5av7S4&ab_channel=Dr.ToddGlande

83. Daniela Lohausa, Wolfgang Habermann Presenteeism: A review and research directions [Электронный ресурс] // Human Resource Management Review Volume 29, Issue 1, March 2019, Pages 43-58

<https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2018.02.010>. – Режим доступа до ресурсу:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S105348221830127X>

84. G. D. Koppenhaver Absent and Accounted For: Absenteeism and Cooperative Learning* [Электронный ресурс] // Decision Sciences Journal of Innovative Education Volume 4, Issue 1 p. 29-49, //First published: 03 January 2006 <https://doi.org/10.1111/j.1540-4609.2006.00100.x> – Режим доступа до ресурсу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-4609.2006.00100.x>

85. Gary Johns Absenteeism [Электронный ресурс] // Wiley Encyclopedia of Management // Volume 5. Human Resource Management // First published: 21 January 2015 <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom050108> –

Режим доступа до ресурсу:

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118785317.weom050108>

86. Gary Johns Presenteeism [Электронный ресурс] // Volume 5. Human Resource Management First published: 21 January 2015

<https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom050060>, – Режим доступа до ресурсу:

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118785317.weom050060>

87. Hervieux V, Biron C, Dima J Investigating associations between physical activity and presenteeism: a scoping review protocol [Электронный ресурс] // BMJ Open 2020; Volume 10, Issue 12; doi: 10.1136/bmjopen-2020-040740 – Режим доступа до ресурсу:
<https://bmjopen.bmj.com/content/10/12/e040740>
88. Kadotani, H; Takami, M; Nishikawa, K; Sumi, Y; Nakabayashi, T Insomnia Is Associated With Presenteeism In Japanese City Government Employees [Электронный ресурс] // Sleep Research Society S1; Westchester Том 41, (Apr 2018): A136 - A136. DOI: 10.1093/sleep/zsy061.353. – Режим доступа до ресурсу:
<https://search.proquest.com/openview/58946814b2cc75bdf7db7a5100ff12e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2046369>
89. Lazarsfeld P. F., Berelson B., Gaudet H. The People's Choice: How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign. – N. Y., 1948.
90. Lazarsfeld P. F., et al. Voting: A Study of Opining Formations in a Presidential Campaign. – Chicago, 1954.
91. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Aligments. – N. Y., 1967
92. R squared in logistic regression [Электронный ресурс] // The stats geek, February 8, 2014. – Режим доступа до ресурсу:
<https://thestatsgeek.com/2014/02/08/r-squared-in-logistic-regression/>
93. Rosenbaum W. Political culture. – N. Y., 1975
94. Yana Popovych Ukrainian society's political culture: analytical excursion [Электронный ресурс] // Innovative Solutions In Modern Science № 6(25), 2018. – Режим доступа до ресурсу:
<https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1632>

